

OTDK-DOLGOZAT

2013

NŐK FÉRFIAS MUNKAKÖRBEN

A nem identitás változása és a nemi szerepek jelentősége a hazai
munkaerőpiacon

Kézirat lezárása: 2012. november 13.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. A társadalmi nem fogalma	4
3. A nemi identitás kialakulása és a nemi szerepek elsajátítása	5
3.1. A nemi identitás	5
3.2. Az identitás kialakulását befolyásoló tényezők	5
3.3. A nemi szerepek és a nemi identitás	6
4. A nemi sztereotípiák	7
4.1. Sztereotípiák	7
4.2. Nemi sztereotípiák	7
4.3. Hagyományos szerepek	9
4.4. Patriarchális rend	10
4.5. Nemi sztereotípiák a munkaerőpiacon	10
4.6. Státuszinkonzisztencia	11
4.7. Horizontális és vertikális szegregáció	11
4.8. Az üvegplafon-jelenség	12
5. Nők a munkaerőpiacon, az egyetemeken, férfifoglalkozásokban	12
5.1. A női munka	12
5.2. Nők az egyetemeken	13
5.3. A világháborúk hatása a nők munkavállalására	14
6. Nők férfias munkakörben, női szerepek a szocialista időszakban	15
6.1. A nők helyzete a szocializmusban	15
6.2. Nők férfias foglalkozásokban	16
6.3. A szocialista politika diskurzusa	16
6.4. A hagyományos szerepek konzerválása, a feminizmus hiánya	17
7. Nemi szerepek, a nők helyzete és lehetőségeik Magyarországon	18
7.1. A rendszerváltás utáni helyzet	18
7.2. Hagyományos és modern értékek	19
8. Interjúk	21
8.1. Módszertan	21
8.2. Szempontok	22
9. Az interjúk feldolgozása és összehasonlítása	22
9.1. Hajnalka, minősített hegesztő	23
9.2. Ágnes, mérnökinformatikus hallgató	24
9.3. Viktória, rendőrnő	25
9.4. Veronika, mérnökhallgató	26
9.5. Dorina, katonanő	27
9.6. Hagyományos értékek: nőies és férfias tulajdonságok	27
9.7. Szocializáció	28
9.8. A nemi és a szakmai identitás	28
10. Konklúzió, összegzés	29
Irodalomjegyzék	33
Mellékletek	38

1. Bevezetés

Dolgozatom a nemi szerepek történelmi változása és a női és férfi munkakörökre vonatkozó elképzeléseke kialakulása közötti összefüggéseket próbálja meg értelmezni. Elméleti keretként a társadalmi nemek tudománya szolgál, ennek a nemzetközi kontextusban gender studiesnak nevezett diszciplínának a segítségével próbálom meghatározni a társadalmi nem fogalmát. Ennek felfogása abból indul ki, hogy a nemi szerepeket, és a hozzájuk kötődő sztereotípiákat az adott társadalom formálja. A dolgozatomban vázolom, hogy ma Magyarországon milyen női szerepek közül választhatnak a felnövő generáció tagjai, valamint azt, hogyan kapcsolódik ez a választás a szakmai,- magánéleti döntésekhez. A vizsgálni kívánt kérdés megválaszolásához két részprobléma áttekintésén keresztül igyekszem eljutni: Milyen változások mennek végbe a jelenlegi magyar társadalomban a nemi szerepek terén? Milyen sztereotípiákkal kell szembenéznie egy férfias munkát választó nőnek?

Dolgozatomban olyan női életutakat és pályákat elemzek és hasonlítok össze, melyekben a nők nem hagyományos szerepekhez igazodó hivatást, munkát választottak. Azt, hogy hogyan jutottam el a témához egy hétköznapi és triviális példával tudnám szemléltetni. A társadalom által kreált női-férfi szerepeket jól illusztrálja a szoknya és a nadrág viselete: a nők nem hordhattak vagy nem hordtak nadrágot egészen a 20. század elejéig, 1920-as 30-as években még furcsának számított, ha egy nő nadrágot viselt, csak otthoni viseletként vagy sportolásnál volt elfogadott a női nadrág.¹ Ma már nincsenek ilyen megkötések a nadrág viseletével kapcsolatban, egy nő választhat, hogy szoknyát, vagy nadrágot szeretne hordani. A férfiaknak viszont maradt a nadrág, mint elfogadott maszkulin ruhadarab. A társadalom a nemi viselkedés terén is hasonlóan megkülönböztetés alkalmaz, korlátokat és szabályokat alkot az elfogadott nemi viselkedésre, és ugyanígy határozza meg a nemek szerinti munkamegosztást, a foglalkozások nemhez társítását, mint ahogy a ruhadarabok esetében teszi. A behatárolt szerepfelosztások átalakítása is lassú és nem feltétlenül racionális társadalmi folyamat, ugyan úgy, mint a szoknyáról a nadrágra való áttérés. Úgy gondolom, hogy a férfias hivatást választó nők hozzá tudnak járulni ahhoz, hogy módosuljon a társadalom gondolkodása a nőknek és férfiaknak szánt szerepekről, és képesek a kialakult sztereotípiák megtörésére. A nemek közötti egyenlőség állapota minden bizonnyal akkor lesz megvalósítható, ha nők és férfiak is megkülönböztetés és megkötések nélkül,

¹ Divattörténet: Olvasóterem: A nadrág története, divattortenet.hu

személyiségüknek megfelelő társadalmi szerepeket vállalhatnak. A nők irracionális szempontok mérlegelése nélkül választhatnak, milyen szerepet vállalnak, mint ahogyan azt is megválaszthatják, hogy éppen szoknyát vagy nadrágod viselnek alkalomtól függetlenül.

A dolgozatom a nők munkaerő-piaci helyzetét a társadalmi nem szempontjából vizsgálja. A gender kutatása lehetővé teszi a társadalmi jelenségek kettős vizsgálatát: egyrészt a gender objektív jellege a társadalom és intézményei által, az emberek felé közvetített nemi identitásról való tudásban nyilvánul meg, másrészt ennek a szubjektív megélését, az egyén szubjektív tapasztalatait is jelenti. Tehát az objektív nemi identitáskategóriák csak a szubjektív használatukon keresztül jönnek létre. A társadalmi nemek tanulmánya az objektív-szubjektív kettősségével nyújt többet, mint a többi diszciplína. A dolgozatomban az egyéni identitások kialakulását empirikus módszerrel, interjúkon keresztül vizsgálom, ami a kutatás szubjektív jellegét adja.²

Az empirikus módszer alkalmazásának célja, hogy az egyéni tapasztalatokat az interjú során megismerjem. Ezt azért tartom fontosnak, mert a személyes megismerés útján szerzett tapasztalatok alapján következtethetünk komplexebb társadalmi jelenségekre. Foucault megfogalmazásában, a tapasztalat egyedi formája egyetemes struktúrák kikötője lehet.³

Hogy jobban megértsem a jelenséget, öt interjút készítettem olyan nőkkel, akik – a közvélekedés szerint - maszkulin hivatást választottak. Narratív interjúzási módszerrel öt különböző életutat ismerhettem meg. A szakmai különbözőségektől eltekintve azokat a közös pontokat kerestem az interjúkban, amelyek választ adhatnak a következő kérdésekre:

- Miért választ ma Magyarországon egy nő férfias munkát?
- Mi az oka és milyen motiváció áll a háttérben?
- Tudatos bizonyítási vágy motiválja ezeket a nőket, vagy a szocializációjuknak és sajátos élethelyzetüknek köszönhetően kerültek a munka világának férfiak által uralt területére?
- Hogyan élik meg nőiességüket a férfias hivatás mellett?
- Milyen nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök vannak jelen a rendszerváltás utáni magyar társadalomban?
- A politikai szabadság növekedése milyen mértékben hatott a sztereotípiák lebontására?

² Magyari-Vincze Enikő (2006): A gender fogalma, *Feminista Antropológia elvek és gyakorlatok között*. Desire Alapítvány kiadó, Kolozsvár, 30-31.

³ Paul Rabinow (1984): Foucault, Előszó a szexualitás történetének 2. kötetéhez, *The Foucault reader*, Pantheon Books, New York, 335.

2. A társadalmi nem fogalma

A társadalmi nem fogalmának lényegét egy közkeletű szállóigével lehetne a legszabatosabban illusztrálni: Simone de Beauvoir, francia feminista író-filozófus világított rá elsőként, hogy „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik.” Ezt 1949-ben írta *A második nem* című könyvében, s ennek a gondolatnak köszönhetően tekintik azóta is a társadalmi nemek tanulmányának előhírnökének. A gender studies alaptézise ugyanis az, hogy nővé a neveltetésünk során válunk, a környezet, a normák, amiben élünk formálnak azzá. Csak a biológiai és fizikai tényezők révén nem beszélhetünk nőről vagy férfiról. Beauvoir megközelítése mutat rá, hogy komplexebb és többértékű problémakört vet fel a nemek tanulmányozása.⁴

A biológiai nemünk (angolul: *sex*) adott, amely alapján nőkről vagy férfiakkal beszélünk. A *sex* tehát a nemek közötti biológiai és fiziológiai különbségekkel magyarázható. A társadalom férfi dominanciáját és a nők alárendelt viszonyát biológiailag determinálták és konzerválták, a természet rendjeként értelmezték. Emellett a társadalomban jelen van egy hatalmi rendszer, ami az embereket elkülöníti és rangsorolja nemi hovatartozásuk alapján. A társadalmi nem (angolul: *gender*) fogalma tehát, a társadalom által konstruált, nők és férfiak közötti szerepfelosztást jelenti, amit az adott társadalom (földrajzi, kulturális, politikai, vallási vagy etnikai hovatartozástól függően változó) általános normaként, „normális” szerepként határoz meg a nők és férfiak csoportjának és ezzel egy időben különböző tulajdonságokat, értékeket és ismert viselkedési formákat rendel hozzájuk.⁵ A biológiai nem felismerésétől kezdve az egyén egy tanulási folyamatban vesz részt (szocializáció), ami szakaszokra bontható az élete során. A gyerekekben óvodás korukban tudatosan saját nemük, ebben az időszakban már tudnak különbséget tenni a szülők neme között is. Ettől az életszakasztól kezdődően beszélhetünk a társadalmi nemi szerepek felismeréséről is. Az egyén fizikai és pszichés fejlődésével együtt kialakul a nemi identitása is, elsajátítja lépésről lépésre, szakaszon szakaszra, sokszor készen kapott, megkonstruált szerepeket is.

⁴ Simone de Beauvoir (1947): *Le deuxième sexe* (extraits), Gallimard, Paris 1-3.

⁵ Magyari-Vincze Enikő (2006): *A Gender fogalma. Feminista Antropológia elvek és gyakorlatok között.* Desire Alapítvány kiadó, Kolozsvár, 28-34.

3. A nemi identitás kialakulása és a nemi szerepek elsajátítása

3.1. A nemi identitás

A nemi identitás egyfajta önazonosság-tudat, ami a társadalmi lét során manifesztálódik (pl. öltözködésben, viselkedésben, értékválasztásban) a nemi szerepekre reflektálva, tehát a két fogalom nem helyettesíthető egymással.⁶ Az egyént különböző környezeti hatások érik, ez alapján határozza meg magát saját társadalmán belül, identitását elemekből (a nemi szerepekből) építi fel. Az önazonosság kialakulása, a szerepek elsajátítása a nemi szocializáció folyamán történik, társadalmi tényezők közvetítésével. Az elsődleges és másodlagos szocializációs közegnek, a családnak és az iskolának fontos szerepe van a nem tanulása során.

A szülők a gyereket nemük szerint nevelik, „fiús” és „lányos” ruhákat és játékokat vásárolnak nekik, más-más viselkedést várnak el egy kislánytól, mint egy kisfiútól.⁷ Dorinától, katonanő interjúalanyomtól való idézet jól tükrözi a szerepfelosztások jelenlétét az óvodai nevelésben: *”Igazából kiskoromban imádtam babázni, meg minden ilyen lányos dolgot, bár már oviban is inkább a fiúkkal játszottam általában.”* A helyesnek és ártalmatlannak vélt elkülönítés magában hordozza a férfiaktól és nőktől elvárt viselkedések jegyeit, a kategorizált csoportok jellemzőit. A lányok nem agresszívek, fizikai erőszakra ritkábban hajlanak, tehát ilyen értelemben gyengébbek, mint a fiúk. A fiúk a sírás leplezésével, vagy visszafojtásával kevésbé mutatják ki érzelmi, vagy fizikai fájdalmukat, s ettől erősebbnek látszanak. A nőt, mint jelzöt helyettesítő gyengébbik nem kifejezés is erre az alá-, fölérendeltségi viszonyára mutat rá. A példán keresztül igyekeztem szemléltetni a nemi szocializáció azon elemét, ami hozzájárul a nemek közötti egyenlőtlenségek újratermelődéséhez, a hagyományos nemi szerepek konzerválásához. Az óvodai és iskolai évek ezen felosztás mentén járulnak hozzá az egyén nemi szocializációjához. A szülők és a társadalmi intézmények a hagyományos nemi szerepek átadásával azt akarják elérni, hogy a gyerekek minél könnyebben beilleszkedjenek a társadalomba azáltal, hogy koruk férfi- és nő-ideáljának megfeleljenek.

3.2. Az identitás kialakulását befolyásoló tényezők

A meghatározó társadalmi tényezők közé sorolható a kortárs csoportok, a média, a társadalom aktuális politikai diskurzusa, amelyek szintén befolyásolják az egyén nemi

⁶Shuvo Ghosh (2012): Gender role. *Medspace*. Definitions.

⁷ Anthony Giddens (2008): Szocializáció, életút öregedés. Nemi szocializáció. *Szociológia*, 6. fejezet, Osiris, Budapest, 145-147.old.

identitásának kialakulását, ugyanakkor hatással lehetnek a családra is. A tömegkommunikáció, mint definíciós küzdőtér értelmezhető, a társadalmi változások, a korszellem trendváltásának színtere, így képes a nemi szerepek ábrázolására, amit az adott kor, a társadalom domináns ideológiájával összeegyeztetve teszi.⁸ A női szerepeket a média képes közvetíteni az egyén és család felé, magazinok, tv, rádió, plakátok, és hirdetések formájában jelen vannak az egyén környezetében. Akaratunk ellenére is találkozunk velünk az utcán, és a közintézményekben, így biztosítva a folyamatos információátadást a nemi szerepekről, a követendő vagy elvetendő mintákról. Az egyén szűk családi és iskolai terén kívül a média is felelős a nemi identitás kialakulásáért, az általunk vizsgált esetben a női szerepek megjelenítéséért. Példaként idézném Hajnalka, minősített hegesztő interjúalanyomat: „*Második osztályban Xéna voltam farsangkor, a harcos királylány, ahogy a sorozatban mondták mindig. Nagyon tetszett, sokat néztem azt a filmet. Én is szerettem verekedni.*” Hajnalka jól tudott azonosulni, a tévé képernyőn megjelenő hősnővel, ami hozzájárulhatott nemi identitásának formálódásához. Az interjú során többször is utalt az említett sorozatra és a szerepazonosulásra.

Harmadik fontos tényezőként értelmezhető az adott politikai rendszer, amiben az egyén él, és a politikai diskurzus, amit közvetítenek felé. A politikai ideológia egyfajta világnézetet, értékeket ajánl a társadalom tagjainak, képet alkot a megfelelő társadalmi rendről és ennek fényében meghatározza a társadalmi érvényesülés módozatait.⁹ A nemi identitásképzés fontos elemévé válik a politikusok által közvetített üzenet, az ideológia mentén kialakított intézményrendszer, ami határokat szab az egyén cselekvésterének.

A politikai hatalom és az egyén kapcsolatának értelmezésénél Michel Foucault gondolatmenetére támaszkodnék: a politikai hatalom beavatkozik a magánszférába, folyamatos felügyelet, kontrol alatt tartva az egyén, amit test ellenőrzésének metaforájával fejez ki szemléletesen. A polgári társadalom diskurzusával kapcsolatban használja a hatalom elnyomó képességét, ami nemiségre (testre) is kiterjed, meghatározza a társadalmi normákat és értékeket.¹⁰

Az dolgozatomban a felsorolt tényezők szempontjából tekintem át az államszocialista éra hatását: mely tényezők járultak hozzá a női nemi identitás kialakulásához, milyen nőideált közvetített a rendszer. A mai magyarországi helyzetet

⁸ Margit Patrícia (2002): A nők reprezentációja. *Médiakutató*: Kisebbségi rovat.

John T. Jost, Christopher M. Federico, and Jaime L. Napier (2009): Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities. *Annu. Rev. Psychol.* 60:307–37.

¹⁰ Paul Rabinow (1984): Truth and Method. Truth and Power. Part I. *The Foucault reader*, Pantheon Books, New York, 63–64.

ugyaneből a szemszögből kísérlem meg bemutatni. Az államszocialista és átmeneti korszak összehasonlítását a férfias területen elhelyezkedő nők szempontjából végzem el, arra is keresve a választ, hogy milyen okokra vezethető vissza a nők pályaválasztása és miben különböznek az őket ért hatások a két korszakban.

3.3. *A nemi szerepek és a nemi identitás*

A nemi identitás fogalmát főként egy oldalról szeretném vizsgálni, a női identitást, pontosabban a férfias hivatást választott nőkéét. Azért tartottam fontosnak a nemi identitás és nemi szerepek fogalmának tisztázást és viszonyuk értelmezését, mert a kutatásom során olyan női életutakat ismertem meg, ahol nem csak tisztán, hagyományos értelemben vett, és megkonstruált női szerepekből merítettek saját női identitásuk kialakítása során. Egyetemi szakuk, munkájuk kiválasztásakor az ellenkező nemnek szánt szerepet/szerepeket is magukra vállalták. A férfias hivatást választott nők a munkaerőpiacon nagyobb hátránnyal indulnak, mint feminin munkát vállalt társaik, a nemi diszkrimináció mellett sztereotípiákkal, megbélyegzésekkel is szembekerülnek. Az interjúzás, mint a kutatásom fő része, azt is szolgálja, hogy az interjúalanyok segítségével feltárjam, hogy ma Magyarországon milyen nehézségekkel és sztereotípiákkal kell számolnia a maszkulin területen elhelyezkedő nőnek.

4. **A nemi sztereotípiák**

4.1. *Sztereotípiák*

Ha a nők helyzetét vizsgálom, a társadalmi nem fogalmával egyidejűleg a nemi sztereotípiákra is ki kell térnem, akár egy társadalmon belül, akár a munkaerőpiacon. Először is a sztereotípia jelentését kell tisztázni, hogy a nemiség kontextusában is megértsük viselkedésüket. Tehát sztereotípia olyan általánosító vélemény, ami negatív, pozitív, vagy semleges elképzelések, és előítéletek együttesét alkotja. Más megfogalmazásban, olyan szélsőségesen leegyszerűsített és széles körben elterjedt közvélekedések egy közösség tagjairól, melyek ellenállnak a tapasztalatnak és nem vesznek tudomást az egyéni különbségekről. A szó görög eredetű, a *stereos* és *typos* elemekből áll, amit kemény, merev formának vagy sablonnak fordíthatunk.¹¹ Már a kifejezés etimológiája is az mutatja, hogy a társadalomban jelen lévő, nehezen megváltoztatható berögződésekről van szó, amelyek hosszabb történeti múltra tekintenek

¹¹ Sztereotípiák és etnokulturális sztereotípiák. *Szótár plurális társadalmaknak*

vissza és a szocializáció során rögzülnek. A sztereotípiák megalkotása egyidejűleg kategorizálást is jelent, az egyén a társadalmat csoportokba rendezi, hogy megtalálja helyét és a többiekhez képest is definiálja saját magát. Ez egyén szempontjából a sztereotípiák, a társadalmon belüli könnyebb boldogulást elősegítő elemek, világ megismerésének mellékterméke.¹²

4.2. *A nemi sztereotípiák*

A nemi kategóriák feltűnőbbek az egyén számára, például az azonos életkorúak, bőrszínűek vagy nevűek csoportja. Egy embernek legelőször a nemét határozzuk meg és csak azután a korát, származását, és egyéb társadalmi kategóriába való besorolást. Így a legelső találkozás során a nemekkel kapcsolatos sztereotípiák fogalmazódnak meg bennünk, és feltűnik, ha valaki a nem nemének „megfelelően” viselkedik (ezt az észrevételünket általában negatívnak értékeljük).¹³ Ha például egy férfit „tetten érnek” olyan tevékenység, munka közben, amit női szerepként ismert el társadalmunk, például házimunka végzése vagy műkörömpépítés közben, akarva- akaratlan az első reakciónk negatív lehet. Nem véletlenül tartja a közvélemény a főző, mosó, takarító férfiről, hogy pipogya, azaz papucs, vagy a kozmetikaiparban elhelyezkedő férfiakat homoszexuálisnak bélyegzik. Ha egy olyan nővel találkozunk, aki férfias munkát végez, azonnal kivetítjük rá a szocializációnk során elsajátított nemi sztereotípiákat, hiszen az egyén nemét nehezen tudjuk összeegyeztetni az általa végzett tevékenységgel, ami nem „neméhez illő”. Adatközlőim mindennapjait is átszövik a fent felsorolt nemi sztereotípiák. De pontosan mit értünk nőkhöz és férfiakhöz kötődő sztereotípiákon? Melyek azok a tulajdonságok, amiket a két nemhez párosítunk?

4.3. *Hagyományos szerepek*

A hagyományos szerepek kialakulását az őskorra vissza tudjuk vezetni, a munkamegosztással körvonalazódtak a nemi szerepek is. A férfiak vadásztak, zsákmányt ejtettek, a családfenntartó szerepét töltötték be. A nők kialakították a közös otthonukat, nevelték a gyerekeket és gyűjtögetéssel szereztek élelmet. A munkák felosztása, az elkülönült szerepek még nem utaltak státuszbeli különbségekre. Ha vallástörténeti szempontból vizsgáljuk a nemi szerepeket, akkor Ádám és Éva bibliai történetét felidézve

¹² Szabó Elvira (2012): Bennünk szunnyadó sztereotípiák. Mindennapok, *Online pszichológia*

¹³ Kovács Mónika (2007): Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrier aspirációk, *Education folyóirat*, 2007/I. szám, 99-105.

megállapíthatjuk, hogy a nőt, másodikként teremtette Isten, Ádám oldalbordájából. Tehát korunkat uraló hagyományos szerepkörök kialakulásának eredete évezredekre nyúlik vissza, a sztereotípiák, a nőies és férfias tulajdonságokról kialakult vélemények megegyeznek a bibliai képpel.¹⁴

Férfias tulajdonságnak és viselkedésként fogadjuk el az agressziót, a vezetői szerepet, a dominanciát, a jó térbeli tájékozódás képességét, a kitartását, és az érzelmek leplezését. Nőiesnek ítéljük meg a gyengédséget, a ragaszkodást, az érzelmek megnyilvánulását, a dependenciát. Csak pár példa arra, hogy milyen jelzők alapján beszélünk nőről vagy férfiról, amelyekre épülnek a nemekkel kapcsolatos sztereotípiák. A férfi, mint az erő, a bátorság megtestesítője, a nő, mint a gyenge, védelemre és gondoskodásra szoruló lény.

4.4. *Patriarchális rend*

A biológiai különbségekre épülő társadalmi konstrukciós tulajdonságok két csoportja között alá-, fölérendeltségi viszony van. Egy stabil társadalmi rendszerben, ha interdependencia van az alacsony és magas státuszú a csoportok között, erős konszenzus uralkodik a csoportokra vonatkozó sztereotípiák tartalmát illetően. Az alacsonyabb státuszú csoport a stabilitás igénye miatt a magasabb önértékelésre irányuló motiváció háttérbe szorul.¹⁵ Jelen esetben a nők és férfiak csoportja közti viszony értelmében a nők megalkuvók, elfogadják a rend fenntartása érdekében a második nem szerepét és a hozzájuk társuló évezredek sztereotípiáit, egyszerűen biológiai okokra vezetik vissza jelenlegi helyzetüket. A patriarchális társadalom rendjét a sztereotípiák elfogadásával legitimálják.

Patriarchális rend alatt olyan társadalmi rendet értünk, ahol nagyobb részben a férfiak töltik be a hatalmi pozíciókkal az intézményekben. A latin „*pater arch*” kifejezésből ered, ami apai rendet, apák uralmát jelenti; a férfi, mint családfenntartó és a közösség legfontosabb személye jelent meg már az ókori görögöknél is. Ugyanakkor a férfiágon való öröklődési rendre is utal a kifejezés, és a nők helyzetének meghatározására, miszerint a nő ki van zárva a hatalmi és öröklődési rendből.¹⁶ Az utódok világra hozatala és nevelése, mint a társadalom fenntartását biztosító reprodukciós folyamat része, fontos szerepet szánt a nőknek, a férfiaknak azonban csak az utódnemzésben volt kiemelt

¹⁴Ranschburg Jenő (1998): Szerepek és Tulajdonságok. III. fejezet, *A nő és a férfi*, Cser, Budapest, 65-68.

¹⁵ Kovács Mónika (2007): Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrier aspirációk, *Education folyóirat*, 2007/I. szám., 105-114.

¹⁶ Patriarchy. *International Encyclopedia of Social Sciences* 2008, Encyclopedia.com

szerepük. Az első letelepült közösségek, és a kézművesség megjelenése hoz változást az őskor végén, amikor a nő mágikus szerepe eltűnik, a férfi dominancia és a nő alárendeltsége együttesen járul hozzá a patriarchális társadalom megszületéséhez. Ez a társadalmi rend – természetesen számos transzformációt követően - máig fennmaradt, de az emberi jogok egyetemes térnyerésével már nem beszélhetünk a nők össztársadalmi elnyomásáról, mint a 20. századot megelőző időszakban, amikor a férj szabta meg a feleség jogainak korlátait.

Az alárendeltségi szerep ma is érvényben van, amit a férfidominanciájú, politikai hatalmi rendszerre vezetnek vissza. Hazánkban még mindig a hagyományos szerepfelosztások vannak főként érvényben, ami sztereotípiák társadalmi jelenlétének kedvez, ugyanakkor a tanult szerepeket egyszerű elfogadásának is. Bizonyos szerepek a társadalom ideálképéhez való igazodási kényszer „erőlteti” a nőkre, amit a politikai diskurzuson és a médián keresztül közvetítenek felénk. A politikai hatalom birtokosai szinte kizárólag csak férfiak, így beszélhetünk a modern társadalmakban is férfidominanciáról.

A feminista mozgalmak gyorsítottak fel, kivívták a nőknek is járó alapvető emberi jogokat, megadták a szabad útválasztás lehetőségét, és a női identitás kiteljesedését. A tanult szerepek és viselkedési minták átadása a női szabadság mellett megmaradt, az alá-, fölérendeltségi viszonyhoz társuló tulajdonságokkal a hagyományos szerepek is konzerválódtak.

4.5. Nemi sztereotípiák a munkaerőpiacon

A nemhez kötődő sztereotípiák a munkaerőpiacon vannak jelen a legérzékelhetőbb módon. A munkamegosztás ősi jellegéből adódóan külön kategóriák alakultak ki, amit nőiesnek vagy férfiasnak tartunk. A már többször említett erős-gyenge, vezető-megalkuvó, érzelmileg zárt-nyitott ellentétpárookra alapján beszélhetünk foglalkozások közötti választóvonalakról. A sztereotípiák jelenlétével behatárolódnak bizonyos területek, amelyeket csak nőknek vagy férfiaknak tulajdonítanak, az ideálképeket látják alkalmasnak egy-egy munkára. Férfias „terepként” beszélünk a politika világáról, a mérnöki foglalkozásokról, az ipari, fizikai munkákról. Női munkák közé sorolhatóak az oktatási és nevelési foglalkozások, a szépségipar területe, a házimunka, és a gyerekekrevelés.

A mindennapok során találkozunk olyan esetekkel, amikor valakit már az állásinterjú előtt elutasítanak, egyszerűen csak a nemére hivatkozva. Például, ami egyik interjúalanyommal, Hajnalkával eset meg: Miután Hajnalka megszerezte a minősített hegesztői végzettséget, munkakeresés során elutasították, egyszerű indokként a nemét jelölték meg. „*Csak férfiakat veszünk fel!*”

A munkaerő-piaci diszkrimináció mindennapos jelenség, egy demokratikus társadalomban az egyén neme pedig nem lehet kizáró tényező, ráadásul sokszor az esély megadása nélkül szelektálnak. A munkaadónak határozott elvárásai vannak az alkalmazottaival szemben és már az első benyomás eldöntheti, hogy alkalmazzák-e vagy sem a jelentkezőt. A csinos nőkről kialakult egy kép, miszerint nem tudásának és teljesítményének köszönheti előrelépését, ugyanakkor ezt a behatárolás a férfiak esetében már nem jellemző. A másik fontos tényező a családi állapot és a gyerekek, a nőknél hátrányt jelent, előléptetésre is kevesebb esélye van egy házas, gyerekes, vagy gyermekvállalást tervező nőnek. Ezzel ellentétben a házas, megállapodott férfi képe pozitív, megbízható személyiségre utal, így az ranglétrán való feljebb lépésre is nagyobb esélye van, mint hasonló helyzetű nőtársának.

A nemi sztereotípiákhoz igazodó elvárásoknak kell megfelelnie a munkavállalónak, egy nőtől elvárják a segítőkészséget, amíg egy férfitől határozott, célratörő fellépést várnak el. A sikeres felvétel, vagy a problémamentes beilleszkedés érdekében a munkavállalók a sztereotípiáknak megfelelően viselkednek.¹⁷

4.6. Státuszinkonzisztencia

A hozott példák alapján fontos megvizsgálni néhány alapvető fogalmat, ami a nőket érintő nemi sztereotípiákhoz kapcsolható. A státuszinkonzisztencia fogalma a nők iskolázottságához és munkaerő-piaci pozíciójához kapcsolódik. Az oktatásban a részvételi arányokat tekintve a nők előnye, míg a munkaerőpiacon a nők hátránya figyelhető meg a férfiakhoz képest. Tehát a nők az iskola elvégzése után kisebb eséllyel tudnak elhelyezkedni a szerzett végzettségüknek megfelelően, mint a férfiak. Ebben az esetben akkor beszélünk státusz inkonzisztenciáról, mikor magas végzettséggel rendelkező nő alacsonyabb rendű munkát végez (a társadalom egészét vizsgálva a férfiakat is érinti). Ehhez kapcsolódóan megvizsgálnék még két fogalmat, mely részben magyarázatot adhat arra, miért gyakoribb a jelenség a nők körében.

¹⁷ Nemi sztereotípiák a foglalkoztatásban és megoldási lehetőségei, Nemzetközi példák, Karrier, *Bérbarométer.hu*

4.7. A horizontális és vertikális szegregáció

A *horizontális szegregáció*n a nemek szerinti foglalkozások elkülönítését értjük.¹⁸ A nemi sztereotípiáknak köszönhetően nem csak a magánéletben, és a társas viselkedésben elvárt szerepek különültek el, hanem a fentebb már említett nőies és férfias tulajdonságok alapján különültek el a munkakörök is. Ezért beszélhetünk szegregációról, mert a foglalkozási ágazatokat nemek szerint határozzák meg munkaerőpiacon. Ha jobban megvizsgáljuk ezen felosztást, a feminin szakmák és pozíciók sokszor társadalmilag és anyagilag is kevesebb megbecsüléssel járnak, ami szintén a nők hátrányos helyzetét bizonyítja.

A *vertikális szegregáció*n a munkahelyi ranglétrán való elhelyezkedést értjük, ami a hierarchiában való előrejutási lehetőségeket foglalja magában. A beosztási szinteken egyre feljebb haladva, akkor is jelentősen csökken a nők aránya, ha megfelelő képzettséggel rendelkeznek. A gazdasági élet legfelsőbb vezetői között nem, vagy csak csekély számban találunk nőket. Elnőiesedett foglalkozások esetében is a vezető pozíciót többségében férfiak töltik be, például az iskolaigazgatók között is sok a férfi. A vertikális szegregáció jelenségével együtt alakult ki az üvegplafon elmélet: a nők egy láthatatlan plafonba ütköznek a karrierépítés során, vagyis azonos szakmai felkészültség esetén is lényegesen kisebb eséllyel futnak be munkahelyi karriert, mint a férfiak.¹⁹

Az vertikális szegregáció és az üvegplafon-jelenség minden országban vizsgálható a munkaerőpiacon (megjegyzendő, hogy nem csak a nőket érint), a nők esetében a nemi szocializációra, a hagyományos szerepek elsajátítására és a nemi sztereotípiák meglétére vezethető vissza.²⁰ A nők „megalkuvó” másodrendű szerep elfogadása miatt nem törekednek magasabb pozícióra, és a tanult szerepükhöz igazodva elfogadják a férfit, mint vezetőt, illetve a nemi sztereotípiák jelenléte miatt akadályokba ütköznek a karrierépítés során.

A fentiek – legalább részben - rávilágítanak arra, hogy a férfias hivatást vállalt nőknek milyen jellegű nehézségekkel kell szembenézniük a munkaerőpiacon. Az interjúzás során szakmai kiválóságukat és kitartásukat kell bizonyítaniuk a jövőben munkahelyükön, de a nemi sztereotípiákkal, kategorizálásokkal is szembe kell nézniük.

¹⁸ Fényes Hajnalka (2010): Előnyök az oktatásban, hátrányok a munkaerőpiacon. *Educatio folyóirat* 2010/IV szám

¹⁹ Nagy Beáta (1997): Karrier nő módra. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI, Adatbak, Női adattár

²⁰ Kissné Dr. Novák Éva (2010): Nők felsőfokon: női oktatók aránya az egyetemen, az üvegplafon tükrében, nokert.hu

5. Nők a munkaerőpiacon, az egyetemeken, férfifoglalkozásokban

5.5. A női munka

A dolgozatom első részben kitértem a történelem során ki alakult női-férfi munkamegosztásra, . A nőknek meghatározott területeken dolgozhattak, például már az ókorban különvált a nyilvánosság és az intim tereken végzett munka. A nők otthon, a ház körül dolgoztak, a férfiak a nyílt tereken tevékenykedtek (beleértve a közéleti szereplést is). A nőknek joguk volt a munkához, fizikai munkát végezhettek, de a szellemi tevékenység a férfiak kiváltsága maradt. Az alá- és fölérendeltségi viszony kialakult a munkavégzés tekintetében is: a női munkát másodlagosnak tartották, így a bérezése is alacsonyabb volt. A tehetősebb réteg asszonyai nem dolgoztak, egyetlen feladatuk az volt, hogy jó anyák és feleségek legyenek, illetve vezessék a dolgozó férfi háztartását. A társadalom alsóbb rétegeit képviselő nők fizikai munkára kényszerültek, hogy biztosítsák saját megélhetésüket.

A 19. század folyamán az ipari forradalom hatására a női munkaerő is megnőtt a városokban, vidéken pedig a mezőgazdaságban vállaltak munkát. Ha a munkásosztály kizsákmányolásáról beszélünk a kapitalizmus megjelenésével, akkor nem hagyhatjuk szó nélkül azt a tényt sem, hogy a kevésbé értékesnek, bár szükségesnek tekintett női munkát rosszabbul fizették, ráadásul a nők munkakörülményeire is kevesebb figyelmet fordítottak, mint a férfiakéra. A newcastle-i kereskedelmi bizottság jelentéséből például megtudhatjuk, hogy a nők tömeges foglalkoztatottságának gazdasági indoka volt, de mivel gyengébbek, mint a férfiak, ezért alacsonyabb volt a bért. Ugyanebben az időszakban, a századfordulón következett be egy pozitív irányú változás a dolgozó nők életében. A női munka állami szabályozása is megkezdődött Nyugat-Európában, ami nem volt zökkenőmentes, a nők nem tömörültek szakszervezetekbe jogaik érvényesítése érdekében, elfogadták alárendelt, és kizsákmányolt helyzetüket. Például tíz órában szabályozták a munkaidőt, bevezették a heti kötelező pihenőnapot, a nők szabadon rendelkeztek bérükkel, és szülési szabadságot is biztosított a törvény nekik.²¹ A 20. század elején az iparosítás folyamatával lépnek be a nők tömegesen a munkaerőpiacra. Az okokat vizsgálva a nők részéről anyagi kényszerről beszélhetünk, míg a fejlődő gazdaság részéről a növekvő munkaerő-igény kielégítéséről.

²¹ D. László Ágnes (2010): Munkajogi szabályok. VI. A FRANCIA FORRADALOMTÓL AZ IPARI FORRADALOMIG (18.-19. század), *Az európai nők története* (Tanulmány), D. László Ágnes blogja

5.6. *Nők az egyetemeken*

Az iskolázottság tekintetében az Egyesült Államok volt az első ország, amely megnyitotta egyetemei kapuját a női hallgatók előtt. Így a 19. század végén így lehetővé vált, hogy a nők orvosok, ügyvédek, legyenek, vagyis az addig férfiasnak tartott pályák is megnyíltak előttük. Ezt a példát Európában legelőször Svájc követte, azután Oroszország. A többi ország csak nehezen, kényszeredetten engedtek, és a legtöbb helyen csak fokozatosan nyerhettek bebocsátást minden fakultásra a nők.²² Magyarországon például a nők egyetemi tanulmányait a filozófiai, orvosi és gyógyszerészeti karokon először az 1895. évi Királyi Rezolúció tette lehetővé. Minden nőnek, aki egyetemi tanulmányokat kívánt folytatni, kérvényt kellett benyújtania a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz.²³ A 19. század végén Angliában a szüffrazsettek harcoltak a nők választójogáért, és olyan reformokért, mint a nők egyenlő joga az oktatás és a munkavállalás területén. A szüffrazsettek elítélték a nők családon belüli alárendeltségét, és célul tűzték ki a nők nagyobb szerepvállalási lehetőségének biztosítását a közéletben.²⁴ A mozgalom, bár az első világháború idején elhalt, sokban hozzájárult a nők helyzetének javulásához, az egyetemek megnyitásához, így újabb „maszkulin területek” váltak elérhetővé a nők számára is.

5.7. *A világháborúk hatása a női munkavállalásra*

A nők munkavállalási lehetőségében az első, de főleg a második világháború hozott nagy változást, amikor a nehéziparban és a hadiüzemekben is szükség volt a női munkaerőre, hogy a hadi gazdaság fenn tudjon maradni. Ugyanakkor a nők tradicionális szerepe is erősödött a háborús időkben a család egyedüli védelmezőjének szerepe, a gyerekek nevelése, és ellátása is a nőkre marad. A férfiak besorozásával megnövekedett munkaerőhiány olyan kampányokat is életre hívott, amelyek a nőket ismét munkába toborozták. A nőket olyan kettős propaganda célozta meg, amely egyszerre tartotta őket otthon szerető feleségként, ugyanakkor visszavárta a munkahelyre, kötelességtudó

²² D. László Ágnes (2010): A szüffrazsettek. VII. EMANCIPÁCIÓ (20. század), *Az európai nők története* (Tanulmány), D. László Ágnes blogja

²³ Vámos Éva: A nők részvételének megteremtése a tudományban és technikában Magyarországon – recepciók sorozata, *A honi Kopernikusz-recepciótól a magyar Nobel-díjakig, Recepció és Kreativitás*, Nyitott magyar kultúra, MTA

²⁴ Názer Ádám (2007): Harc a női jogokért. Szüffrazsettek, A 20. századi nő, *Rubiconline*, 2007/8.

munkásként.²⁵ Ez a kettősség jól mutatja a nők másodlagos szerepét, miszerint a tisztességes családjának szerepét megőrizve (férjüket haza várva a frontról) helyettesíteni kell a férfiakat a munkaerőpiacon, a férfi szerepeket is vállalniuk kell a szükséghelyzetben.

A politikai propaganda jeleníti meg a nőket először maszkulin munkakörben, arra ösztönözve őket, hogy vállaljanak részt a haditermelésben, vegyék át férjeik szerepét. Például az amerikai kormány reklámügynökségekkel együttműködve jelentetett meg olyan plakátokat és szlogeneket, amik a nők háború alatti munkavállalását népszerűsítették. Az egyik leghíresebb ilyen plakát 1942-ben jelent meg „*We can do it!*” felirattal, amin fizikai erejével büszkélkedő munkásnőt jelenítettek meg.²⁶ A plakát a férfias munkát végző nő szimbóluma lett, de csak az 1970-es, 1980-as években vált híressé *Rosie the Riveter* név alatt, majd a nőjogi harcok szimbólumává lett. A háború alatt az Egyesült Államokban rendszeresen jelentek meg fotók gyárban dolgozó nőkről, akik pozitív képet festettek a nők háború alatti munkavállalásáról. Többek között Marilyn Monroe is, mielőtt filmszillaggá vált, a férfias munkát végző nő képében jelent meg, amikor egy repülőgépgyárban, munka közben lefotózták.²⁷

A háborús időszakban a nők esélyt kaptak arra, hogy bebizonyítsák: férfias helyzetekben is megállják a helyüket, függetlenek tudnak lenni férjüktől és új társadalmi szerepeket is képesek elsajátítani. A 20. század első felében történt eseményeknek köszönhetően új munkalehetőségek és intézmények nyíltak meg a nők előtt. A korszak hozzájárult a lehetséges női szerepek bővüléséhez, de nemek közötti egyenlőséget, és az azonos bérezést nem valósította meg. Ugyanakkor a férfias munka vállalása egyfajta hatalmi nyomás, illetve propaganda eredménye volt. Az egyetemi oktatásba való bekapcsolódás már a nők saját döntésén, és anyagai-társadalmi helyzetén is múlt. A 20. század első felében így nem beszélhetünk szabad női identitásképzésről, mikor a politikai hatalom erőteljesen meghatározza az emberek sorsát.

²⁵ Ruth Tudor (2000): Áttekintés a XX. századi nők történetéről: történeti erők, történeti fejlemények és eseménysorok, II. A XX. SZÁZADI NŐK TÖRTÉNETE – XX. SZÁZADI NŐTÖRTÉNET, *Nők a XX. században*, Tanári kézikönyv osztálytermi felhasználásra, Európa Tanács

²⁶ A kép a mellékek fejezetben, 1. számú mellékletként szerepel

²⁷ Jack Doyle (2009): Rosie The Riveter, 1942-1945, *PopHistoryDig.com*

6. Nők férfias munkakörben, női szerepek a szocialista időszakban

6.5. A nők helyzete az államszocializmusban

A második világháború után a magyarországi nők társadalmi, jogi helyzetében tanulási lehetőségeiben és munkaerő-piaci szerepében jelentős változás ment végbe. A nők jogi helyzetének rendezése a háború után szinte azonnal elkezdődött, az 1945-ös választási törvény megteremtette az általános, egyenlő és titkos választójogot, amely már a nőkre is kiterjedt. Ugyanakkor nőtt a nők szerepvállalása a politikai életben. A nők személyiségi jogainak érvényesítése terén fontos lépés volt, hogy 1954-től kezdve már a 14. életévüket betöltött lányok is személyi igazolványt kaptak a fiúkkal együtt, addig a férjezett nő adatait a férje bejelentő lapjára vezették fel. A nők látszólag elindultak az egyenjogúsághoz vezető úton. Az államszocialista propaganda szándéka az volt, hogy a köztudatban még mindig erőteljesen élő hagyományos női szerep gyökeresen alakuljon át és formálódjon ki nálunk is a szovjet értékrendszer szerint élő dolgozó nő típusa.²⁸

6.6. Nők férfias foglalkozásokban

A férfias munkát végző nő képe a rákosi korszak egyik szimbólumává vált. Férfifoglalkozásokban előszeretettel jelenítették meg a nőket: traktoristalányként, kőművesként vagy buszsofőrként. Az államszocialista időszak hivatalos diskurzusának propagandajelszava volt, hogy a hatalom feltétel nélkül támogatja a nők munkába állását, ezzel a nők egyenjogúságát is hirdelve. Az 1950-es években példaképként jelentek meg a férfias munkát végző nők (főleg a traktoros lányok), ami a nők és férfiak munkaerő-piaci egyenjogúságát volt hivatott hirdetni. Az 1948-ban beindított országos munkaversenyben a nőknek is szerepet szántak, hiszen a politikai ideológia szerint a nők és férfiak azonos munkateljesítményre képesek. A nagyipari dolgozók versenyének célja a norma túlszárnyalása, a nehézipar fellendítése és a kommunista tervgazdaság fenntartása volt. A propaganda a helyzetet a nők egyenjogúságaként és a nagy lehetőségek koraként mutatta be, hiszen a nők előtt megnyílt a „karrier” lehetősége az élmunkás-kitüntetésekkel. A kitüntetett munkásnőkből később még a politikai élet szereplői is lehettek (újabb férfias terep). Például Nagy Józsefné, kitüntetett szövönőből lett könnyűipari miniszter.²⁹ Újságcikkek és fotók jelentek meg a korabeli újságokban ezekről a nőkről, a párt

²⁸ Pukánszky Béla (2007): Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után. Társadalmi nemek, Tanulmányok, *Educatio folyóirat*, 2007/IV. szám, 555-558.old.

²⁹ Tóth Eszter Zsófia (2010): III. Nők férfias terepeken és férfifoglalkozásokban. Nők a szocialista időszakban, *Kádár lányai*, Nyitott Könyvműhely Kiadó KFT, Budapest, 53-64. old.

támogatását élvező kiválasztottak példaképként jelenhettek meg nőtársaik előtt (hasonló megjelenítésben, mint a második világháború alatt propagált munkásnők).

6.7. *Az államszocializmus politikai diskurzusa*

A női és férfi munkaerő egyenlő módon való kezelése, csak a propagandában jelent meg, ugyan úgy, mint a női munka értékelése. A szocialista politika egalitárius diskurzusa a patriarchális társadalmi rend leépítését célozta az esélyegyenlőség megteremtésével, amit a nők férfias munkavállalásával próbáltak meg alátámasztani. Valójában a gazdasági érdekek álltak a háttérben, így nem beszélhetünk egységes, célzott nőpolitikáról sem az államszocializmus alatt. Az egyenlősítés állami önkény parancsára történt, de látszólag a nők tudatos döntése volt a munkavállalás, főleg a férfias terepeken való helytállás. Az egyenlőség képének fenntartása a társadalomban patriarchális családi renddel párosult, amit a nők és férfiak közös ellenkezéseként lehet értelmezni. A korszak egy kettős nemi szocializációt eredményezett, aminek hatására az államszocialista korszak generációja ambivalensen élte meg a nemi szerepeket.³⁰ A Rákosi-korszak egyenlőségi törekvéseit átélte nők, akik fizikai, férfias munkára kényszerültek egyfajta nosztalgiát éreztek a hagyományos szerepek iránt, mivel továbbra is fontosnak tartották a család és a gyerekek védelmezőjének szerepét.

A Kádár-korszak már egészen másképpen jelenítette meg a férfifoglalkozásokban dolgozó nőket. Modernizációs diskurzusként értelmezhető, hogy a Kádár-korszakban gyakori volt a Rákosi- és a Kádár-rendszer szembeállítása. A Kádár-korszakban a kollektív teljesítményeket értékelték, a korábbi gyakorlatot pedig túlzásnak tartották, amikor egy-egy személyt kiemeltek, mint élmunkás (sztahanovista). A férfiakkal egyenrangúként dolgozó nők megjelenése is a Rákosi-rendszer túlkapásait szimbolizálta, az erőltetett férfiasításként értelmezték,³¹ és rámutattak a nők rossz munkakörülményeire. Ennek következtében a hatvanas években negatív töltetűt kapott a Rákosi korban pozitívan értékelt munkásnő képe.

³⁰Geambasu Réka (2004): Társadalmi nem és posztiszocialista társadalmi változások. *Erdélyi társadalom*, Mezőny, 2. évfolyam 1. szám, 165-168.old.

³¹Tóth Eszter Zsófia (2009): A traktoroslánytól a buszvezetőnőig. Nők férfifoglalkozásokban a szocializmus kori Magyarországon, *Nő történelem, Ruboconline*, 2009/4.

6.8. A hagyományos szerepek konzerválása, a feminizmus hiánya

A váltást részben az extenzív iparosítás végéhez köthető: a hatvanas évek végén már nem volt akkora szükség a munkásnőkre, ekkor vezették be a GYES-t, és az egyenjogúság emlegetése is háttérbe szorult. A hagyományos szerepeket a Kádár-korszak diskurzusa konzerválta, az erőltetett „férfiasítás” és a férfias szerepek betöltésének elutasításával. Ekkor kerültek újra előtérbe a férfiak és nők közötti különbségek, és fontos lett a nő, mint anya, mint a háztartás vezetője, a család összetartója.³² Az államszocialista korszakban kettős terhet jelentett a felülről irányított, kikényszerített emancipációs kísérlet; a nőknek egyszerre kellett megfelelniük a munkahelyükön és a családban, ahol nem alakultak át a hagyományos férfi és női szerepek,³³ így férjüktől nem számíthattak segítségre a házimunkákban. A gazdasági teljesítmény visszaesésével egyre kevesebb munkaerőre lett szükség, így először a nőket bocsátották el (ami szintén jelzi a másodlagos szerepüket az államszocialista korszakban is, akár csak a világháborúk alatt). A GYES bevezetése, ami lehetővé tette, hogy az anyák otthon maradjanak gyermekeikkel, szintén a hagyományos nemi szerepeknek kedvezett.

Az államszocialista korszakról azt gondolnánk, hogy a nők kettős leterheltségével hozzájárult a nők emancipációjához, vagyis a nők a férfiak teljesen egyenlő jogi, társadalmi és politikai megítéléséhez.³⁴ A nyugati, alulról szerveződő feminista mozgalmak célja is a női emancipáció elérése volt. A 1960-as években a nők az élet valamennyi területén egyenjogúságot, egyenlő fizetést, karrierlehetőségeket, politikai képviseletet követeltek, s ekkor került újra terítékre az abortuszhoz és a fogamzásgátláshoz való jog. A jogokért folytatott küzdelem mellett a feminizmus 1970-es évektől kezdődően az informális, hétköznapi elnyomó magatartás-, tudás- és nyelvi formákra is figyelmet fordított.³⁵ Ezzel szemben Magyarországon ugyanebben az időszakban a hagyományos szerepek konzerválása történt, hiszen a nőknek a szocialista, paternalista állam ellenőrzése alatt nem is lett volna lehetőségük bármilyen társadalmi mozgalom elindítására.

Ebben a kontextusban az emancipáció hiányáról beszélhetünk a szocializmus alatt. Magyarországon szinte semmit nem lehetett tudni a nyugati feminista mozgalmak

³² Matalin Dóra (2011): Egyenlőség akkor és most– Csak bögetik Kovács Katit a magnóban. Kádár leányai, *Népszabadság*

³³ Slachta Krisztina: Kádár-korszak, társadalmi átalakulás a Kádár-korszakban (1956-1989), *Árkádia*

³⁴ Nők emancipációja. Kislexikon

³⁵ Bozóki A. - Sükösd M. (1991): A "nőiség" mint felforgatás: a feminizmus és az anarchista szellemiség, *Anarchizmus*, (Modern ideológiák) Századvég Kiadó, Budapest

sikereiről és a nők problémáira érzékeny törvényalkotásról. Valós ismeretek hiányában, részben a konzervatív propaganda hatására a feminizmust mint negatív, radikális férfigyűlölő irányzatot tartották számon hazánkban. Ugyanakkor a propaganda célokat szolgáló sajtó üzenete az volt, hogy vissza kell állítani a nemek közötti „természetes rendet”, véget kell vetni a nők önzésének és érvényesülési vágyának, hasonló jelszavakkal élve, mint: *A fiúk nem főznek, a lányok nem szerelnek.*³⁶

Az ígért egyenjogúság helyett az újkonzervatív propagandának csak a nők leterheltségének növelését sikerült elérnie: a Kádár-korszak „visszalépése” a Rákosi-korszakhoz képest, az egyetlen engedélyezett ideológia nevében a nyugati ideológiáktól elzárkózó rendszer a nőket beletörődésre kényszerítette. Választás és ismeretek hiányában a nők a hagyományos szerepekkel azonosultak, ehhez mérten építették női identitásukat és adták át a következő generációnak is. A politikai hatalom és a média egyfajta manipulációjának eredménye lett a rendszerváltáskor felismert társadalmi elmaradottság, a tradicionális értékek szerinti nemi szerepfelosztás (ami újabb elmaradottságot jelentett a nyugati társadalmakhoz képest).

7. Nemi szerepek, a nők helyzete és lehetőségei Magyarországon

7.5. A rendszerváltás utáni helyzet

Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat alapján elmondhatjuk, hogy ma Magyarország a családorientált társadalmak közé sorolható, ami a hagyományos női szerepeket prioritásként kezeli. A tradicionális szerepfelosztás a többségi társadalom által elfogadott, ideálképként él a magyar társadalomban. A konzervatív szellemiség uralja a nemi szerepek kérdését, a nők munkavállalása, a gazdasági aktivitás, mint kényszer jelenik meg, ugyanis a családfenntartó szerepet a férfiaknak szánják. A felmérések azt mutatják, hogy Magyarországon a hagyományos szerepek felcserélését a többség határozottan ellenzi.³⁷ Az államszocializmusban kialakult értékrend átöröklődött a rendszerváltással, és a nemzetközi összehasonlító felmérések is azt mutatják, hogy a magyar társadalom erősen ragaszkodik a hagyományos értékekhez.

Azt gondolhatnánk, hogy az új ideológiák beáramlásával már változás tapasztalható a nemek kérdésének terén, de csak úgy, mint a gazdasági rendszer átalakítása, ez egy lassú folyamat. A munka nélkül maradt nők a család és az otthon védelmezőjének szerepét

³⁶Lévai Katalin (2000): Miért nincs Magyarországon feminizmus? *A nő szerint a világ*, Osiris, Budapest, 195-200.old

³⁷Pongrácz Tiborné (2005): Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI, Adatbank, Női Adattár

tölthették be újra, így anyagilag teljes mértékben a családfenntartótól, a férfitől függtek. A politikai diskurzus konzervatív jellege a rendszerváltás után is megmaradt, ami a család fontosságát és a nő anyai szerepét hangsúlyozta.

7.6. *Hagyományos és modern értékek*

A férfi-női szerepekkel kapcsolatos össztársadalmi elvárás nem feltétlenül esik egybe az egyén individuális beállítottságával. Lehetséges, hogy az egyén alapvetően modern gondolkodása ellenére a társadalom egészére inkább a tradicionális beállítottság, értékrend jellemző. Ez az eltérés feszültségeket generálhat az egyén és a társadalom viszonyában, megnehezítve az egyéni életcélok megvalósítását, akár a karrierrel, akár a családi élettel, gyermekvállalással kapcsolatosan.³⁸ A mai magyarországi nemi szerepek kérdéséről jelen van a társadalom és az egyén közötti feszültség, ami a tradicionális és a modern értékek egyidejű meglétével magyarázható. A szocializmusban felnőtt generáció a hagyományos mintákat adta tovább gyerekeinek, akiket már a rendszerváltás utáni nyitottság jellemez (főként az internet terjedésével). Másrészt az Európai Unióba való belépéssel a nemek esélyegyenlőségének biztosítása terén számos kötelezettséget vállalt Magyarország, amiket csak hagyományos szerepekkel és a nemi sztereotípiákkal szakítva lehet megvalósítani.

A jogi szabályzás, a diszkrimináció tilalma, az európai uniós irányelvek, és a közösségi politika elveiben biztosítják a lehetőséget arra, hogy az egyén saját céljai és értékrendje szerint cselekedjen és válassza meg hivatását. Biztosítani szeretnék többek között: az egyenlő bánásmódot a munkaerő piacon, az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét, vagy a nők közéleti szereplésének erősítése. Az Európai Unió és a tagállamok erőfeszítései ellenére a nemek közötti esélyegyenlőség még ma sem valós jelenség, legfeljebb politikai irányelv. A legtöbb országban még mindig jelentősek a bérkülönbségek, elvétve találni csak nő minisztert vagy magas szintű gazdasági vezetőt, mindennaposak a diszkriminatív álláshirdetések.³⁹ Ma is (akárcsak az államszocializmus alatt) egyfajta esélyegyenlőségi diskurzussal találkozunk, a nemzetközi szinten elfogadott „gender mainstreaming” elvével, ami *„a nemi szempontok érvényesítésének folyamatát jelenti minden tervezett tevékenységben, beleértve a törvényhozást, a politikaalkotást, és a*

³⁸ Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (2011): Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI, Női Adattár

³⁹ Mit tesz az EU a nők és férfiak közötti esélyegyenlőségért? Nők és férfiak közötti esélyegyenlőség az Európai Unióban és Magyarországon, *Tudományos és Innovációs Dolgozók Szakszervezete*

programok tervezését is, valamennyi területen, minden szinten.”⁴⁰ Ezek megvalósítása nehézkes egy tradicionális értékeket képviselő és sztereotípiákkal terhelt társadalomban.

Ahogy a dolgozatom első fejezetében már kifejtettem, a nőknek munkavállalásuk során olyan rejtett, diszkriminatív társadalmi mechanizmusokkal kell szembenéznük, amiket ugyan felismer a társadalom, de számos kutatás és felmérés igazolja jelenlétüket (például az üvegplafon-jelenség), valamint azt, hogy nehezen, vagy egyáltalán nem lehet kiküszöbölni őket. A hagyományos értékek, a nemi szerepfelosztások és a sztereotípiák együttes jelenléte termeli újra a diszkriminatív helyzeteket, amelyek ellen jogilag nem lehet fellépni, vagy egyszerűen csak nem mernek az érintettek.

Az esélyegyenlőségi politikával és a nemzetközi tapasztalatcsere előmozdításával ma Magyarországon a demokrácia és jogegyenlőség szellemében szabad választási lehetősége van a nőknek, a családjára és a dolgozó nő szerepét is vállalhatják, elviekben a keretek adottak. A kérdés az, hogy mennyire sikerül ma céljai és értékei szerint cselekedni a nőknek és milyen diszkriminatív helyzetekkel szembesülnek tanulmányaik, de főleg munkavállalásuk során.

Dolgozatom első felében a nemi identitás kialakulását meghatározó tényezőket vettem sorra, majd a nők munkaerőpiaci-helyzetét meghatározó jelenségeket. Az interjúk értékelését ezen szempontok alapján végzem. A második részében arra szeretnék választ kapni, hogy a hagyományos és modern értékek skáláján hol helyezik el magukat, és milyen értékeket képviselnek interjúalanyaim. A tradicionális és modern szerepek közül mit vallanak magukénak, és hogyan építik fel női nemi identitásukat ebben a kettős értékrendű szakaszban, ahol a társadalmi elvárások ütköznek az egyéni célokkal. Az interjúk összehasonlítása és értékelése során választ szeretnék kapni arra, hogy ma Magyarországon minek hatására választanak a nők férfias munkát, mi motiválja őket, mind ez hogyan függ össze a mai társadalomban élő nemi szerepekről alkotott képpel. Némileg általánosabban fogalmazva: a férfias munkát választó nők háttérhelyzetét arra használok fel, hogy rajta keresztül próbáltam meg értelmezni a fentebb feltárt, történelmi és társadalmi tényezőkből táplálkozó kettősség természetét.

⁴⁰ A gender mainstreaming elméletéről. Nemre való tekintettel, *Kézikönyv a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség érvényesítésének elméletéről és gyakorlatáról*, E/004. számú Fejlesztési Partnerség Budapest, 2008.

8. Interjúk

8.5. Módszertan

Dolgozatom utolsó részében bemutatom az interjúkból megismert élethelyzeteket és a megkísérlem levonni a végkövetkeztetést. Az elméleti és történeti alapvetés után az öt interjút hasonlítottam össze és értékeltem adott szempontok alapján. A narratív interjúzási technikával az volt a célom, hogy a kiválasztott öt nő életéről, életútjáról és jövőbeli céljaikról információkat, kisebb elbeszélést kapjak. Azért ezt a technikát választottam, mert úgy gondolom, hogy az egyéni tapasztalatok olyan tudást képviselnek, amelyek képesek visszatükrözni a magyar társalom egy egészen mikro-szintű, de fontos problémáját: a határhelyzetben lévő nők helyzetét a munkaerő piacon, férfias munkakörben. A narratív élettörténeti interjúkban az emlékezés során az alany identitása nyilvánul meg, egyfajta önbemutatót végez, miközben a társadalmi valóságról is képet kapunk.⁴¹Saját történetüket, más-más szempontból közelítették meg, de helyzetükből adódóan hasonló tapasztalatokkal bírnak, ami egyértelművé teszi, hogy a relatíve konzervatív-patriarchális közegben szocializálódott, de individuálisan magasabb szabadságszintet igénylő nők sajátos csoportot képeznek korunk magyar társadalmában

Empirikus munkám kiindulási pontjának Magyari-Vincze Enikő megfogalmazása szolgált: „a feminista kutatásnak a nők megélt tapasztalataira kell rávilágítania, ezért ennek legmegfelelőbb kutatási módszerei a minőségi módszerek”. Ugyanakkor a szerző is kiemeli, hogy a statisztikáknak sokszor meggyőzőbb erejük van, mint egy-egy narratívának, egy táblázat vagy egy diagram jobban szemlélteti például a nők politikai részvételének arányát vagy a munkaerő piaci helyzetét. A statisztikák kitűnően használhatóak arra, hogy rámutassanak a létező társadalmi problémák meglétére, és arra, hogy a rendszer-mechanizmusok egyenlőtlenségek termelnek.⁴²

A Magyari-Vincze Enikő szerint azon kutatások tekinthetők feministának, amelyek a nőkkel és a nemek közötti hatalmi viszonyokkal kapcsolatban tesznek fel kérdéseket, ezeket a való életből veszik és alárendeltek (a nők) szemszögéből tekint a kutatás tárgyára. Ezen fajta megismerés nem újabb elméletek gyártását célozza, hanem az egyén életútjának megismerésén keresztül a nőkkel kapcsolatos társadalmi problémákra kíván reagálni, és

⁴¹ Kovács Éva (2006): Interjú módszerek és technikák, 5. előadás az adatfelvétel módszerei, Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban, *Szabadszöveg*

⁴² Magyari-Vincze Enikő (2006): „A feminista megismerés problémái, I. A feminista szemlélet, *Feminista Antropológia elvek és gyakorlatok között*. Desire Alapítvány kiadó, Kolozsvár, 39-40.

megoldási lehetőségeket keresni arra, hogy miként lehet a hatalmi viszonyokat partneri kapcsolattá alakítani. Az empirista feminizmus szerint a nők azért tudnak hiteles képet adni a nők helyzetéről, mert tapasztalataikat megosztva tudást adnak át, alárendelt helyzetükből kifolyólag jobban belátják a társadalmi rend egész spektrumát (mint az uralmi státuszban lévők, jelen esetben a férfiak), akiknek nem érdekük a status quo megváltoztatása.⁴³

8.6. Szempontok

Ebben a feminista szemléletmódban végeztem a kutatásom, és kértem fel az adatközlőket, hogy meséljék el élettörténetüket. Vezérfonalként annyit határoztam meg, hogy a kérdésem, amire minden esetben választ szerettem volna kapni az a volt, hogy miért is választották ezt a pályát, és hogyan élték meg ezzel kapcsolatos tapasztalataikat eddigi életük során. Az összehasonlítás fejezetben a fő kérésem az volt, hogyan alakult a női identitásuk, milyen elemekből építkeztek és hogyan fogadta környezetük, illetve maguk az interjúalanyok hogyan élték meg (a sokszor diszkriminatív) élethelyzeteket, továbbá hogyan, milyen értékek alapján helyezik el magukat a relatív patriarchális magyar társadalomban.

9. Az interjúk feldolgozása és összehasonlítás

Öt interjút készítettem 20-23 éves korosztályban, olyan nőkkel, akik már túl vannak a sikeres pályaválasztáson, a munkaerőpiacra nemrég, vagy még nem léptek be. A közös bennük, hogy mint az öten tudatosan férfias pályát választottak, jelenleg képzik magukat vagy gyakorlatot szereznek a munkájukban. Így talán elmondható, hogy abban az időszakban készültek az interjúk, amikor friss és új élmények érték az adatközlőket, pár éve, van, aki csak pár hónapja került be a férfiak által dominált területre.

Adatközlőimről fontosnak tartom elmondani, hogy mind az öten nyitottak voltak az interjúval kapcsolatban, még ha nem is tudták pontosan, hogy mit várok el tőlük. A narratív interjúzás lényegét figyelembe véve, csak annyit kértem tőlük, miután megadtam a témám főcímét, hogy meséljék el az élettörténetüket. A találkozások során már egy sztereotípiát sikerült megcáfolni, hiszen mind az öten nőies vonásokkal rendelkeznek és

⁴³ Magyari-Vincze Enikő (2006): A feminista megismerés problémái, I. A feminista szemlélet, *Feminista Antropológia elvek és gyakorlatok között*. Desire Alapítvány kiadó, Kolozsvár, 35-47.

sem gesztusaikban, sem egyéb megnyilvánulásukban nem véltem felfedezni maszkulinnak tartott jegyeket. Külső megjelenésük alapján nem tudná senki behatárolni, hogy mivel is foglalkoznak, hogy férfias foglalkozást választottak. A szocializmus szimbólumai, a férfias nőkről alkotott kép sem áll összhangban interjúalanyaim kinézetével.

9.5. *Hajnalka, minősített hegesztő*

Első interjúalanyom a 22 éves Hajnalka volt, aki nemrégiben végzett minősített hegesztői tanfolyamot. Hajni egy kis lélekszámú településen nőtt fel két idősebb bátyjával, a Bükk-hegységben. Gyerekkorában sok időt töltött a nála nyolc, és hat éves bátyjaival, akik nehezen kezelték a kislány állandó jelenlétét, de ennek ellenére mindenhova magukkal vitték, és engedték neki, hogy részt vegyen a játékaikban. Például amikor motort szereltek, Hajni akkor is csatlakozott hozzájuk és próbált segíteni nekik. Az általános iskolában verekedett, kergetőzött a fiúkkal, ahogy ő megfogalmazta, volt olyan rossz, mint a fiúk. Hajni mindig is *fiúsabbnak* tartotta magát az átlagnál, nem sírt sokat gyerekként. Tinédzser korában terepnadrágot hordott, rockzenét hallgatott, és bokszolt a bátyjával. Az általános iskolából kikerülve, egy műszaki középiskolában tanult tovább, ahol a lányok aránya elenyésző volt a fiúkéhoz képest. Hajni hamar beilleszkedett a közösségbe és megtalálta a közös hangot osztálytársaival. A harmincnégy fős osztályban tíz lány tanult, de Hajni a fiúkkal több időt töltött az iskola falin belül és kívül is. A középiskolás évei alatt viszonylag jó kapcsolatba került velük, de bizalmi szálak nem kötődtek egyik kortársához sem, csak *havernak* tartotta őket. Osztálytársai is elfogadták és befogadták a maszkulin közösségbe, és ha szexuálisan vonzódtak is hozzá, nem nyilvánították ki. Tizenévesen érdeklődött a motorok iránt, több alkalommal is volt balesete, de mindezek ellenére mai napig is szereti a kétkerekű járműveket. Első komoly párkapcsolatában jól érezte magát, olyan dolgokat ismert és tanult meg párja mellett, amit ma is szeret, és szeretni is csinálni a közeljövőben, ekkor kezdett el hegeszteni. Tizenhét éves korában, a középiskola alatt, első kapcsolata alatt kezdett el dolgozni a vendéglátásban. A továbbtanulás nem foglalkoztatta, de már a vendéglátásban sem érezte jól magát, többször váltott munkahelyet is. Az érettségi után elkezdett egy mixer tanfolyamot, hogy képesítést szerezzen, majd a kezdeti kudarcok ellenére sikerült bekerülnie egy államilag finanszírozott hegesztői képzésre. A nyolc hónapos tanfolyam alatt szembe kellett néznie a nehéz fizikai munkával, a férfiak csodálkozó tekintetével, volt, amikor szexuális közeledésükkel is. A szakmai végzettség megszerzése után újabb

nehézségekkel találkozott, már a munkaerő-piacon, a munkaadók, vagy neme miatt vagy munkatapasztalat hiányában utasították el. Jelenleg is munkát keres párjával együtt, akit a tanfolyamon ismert meg és szintén minősített hegesztői végzettséggel rendelkezik.

9.6. *Ágnes, mérnökinformatikus hallgató*

Ágnes, 20 éves, idén sikeresen felvételizett a miskolci egyetem mérnökinformatikai szakára. Már gyerekkorában érdekelték a számítógépes programok. Édesapja másodállásban informatikus, így kislányként volt alkalma közelebbről is megismerni a számítógépes technika világát, mikor együtt javították a számítógépeket. Szemüveges, rövid hajú kislányként volt rá alkalom, hogy fiúnak nézték, de ő magát sosem tartotta fiús lánynak. Általános iskolában az egyik tanárnője *úriembernek* szólította, mivel hogy külső megjelenése alapján fiúnak tartotta. Ági ennek hatására el kezdett szoknyát hordani, megnövesztette a haját, és lányokkal barátkozott. Ma már szívesen hord szoknyát és karcsúsított ruhákat, de ebben nagy szerepe a táncnak is. Tíz éves korától, heti két alkalommal járt táncolni, ahol *rákényszerült a női szerep elsajátítására* és a fellépések alkalmával mini ruhákban kellett megjelennie a színpadon. Ugyanakkor a táncot fontosnak tartja, hiszen akkor a férfi irányítja a nőt, de mégis együttműködnek a lépésekben. Ágnes a táncot a hagyományos szerepek egyik terének tekinti és a mai helyzetet a megvalósult egyenjogúságként. *Merni kell másnak lenni*, ahogy ő fogalmazott, traumaként élte volna, meg ha a karácsonyfa alatt nem matchbox kisautók várják, hanem egy sminkkészlet. Húsz éves korára már tudta, hogy mivel is szeretne később foglalkozni, informatikusként szeretne alkotni valami maradandót az utókor számára. Az egyetemi csoportban egyedüli lány, de könnyen beilleszkedett a fiúk közé a közös érdeklődési körüknek köszönhetően. Észre sem veszi, hogy nincs más lány rajta kívül a társaságban, annyira jól kijön a csoporttársaival, de a *női dolgokat* a barátnőivel beszéli meg. A jövőben szeretne elhelyezkedni az informatika világában. Ági tudja és fel is van rá készülve, hogy akár állásinterjúk során is, lehetséges, hogy a férfi jelölteket részesítik majd előnyben, hiszen az informatika hagyományosan értelemben férfias terület. A szükséges motiváció meglétével, a szakmai tudás elsajátításával, és hallgatótársaival, később munkatársaival kialakított jó munkaviszony talán már csökkentetni tudja hátrányos helyzetét a munkaerőpiacon, és sikeres lehet abban, amit igazán szeret.

9.7. Viktória, rendőrnő

Viktória, 22 éves, rendőrnőként dolgozik jelenleg. Viktória egy kis Borsod megyei faluban született. Már óvodában fiús kinézte volt, nagyszájú, akaratos gyerekként verekedni is szeretett. Gyerekkorában sok időt töltött fiúkkal, akikkel együtt focizott és játszott, főleg az unokatestvérével töltötte ideje nagy részét. Nagy hatással volt rá a Rendőr akadémia című film, amikor is eldöntötte, hogy rendőr lesz. Később egyre jobban eltávolodott gyerekkori álmától. Szeretett táncolni, de a rózsaszínt és a hercegnős játékokat sosem kedvelte. A színjátszás is érdekelt, így dráma tagozatra jelentkezett, ahova felvételt nyert. A gimnáziumi évei meghatározóak voltak számára, de tudta, hogy a színjátszás nem neki való. A középiskola végén nem talált olyan egyetemi szakot, ami felkeltette volna érdeklődését. A pályaválasztás során figyelembe vette szülei tanácsát, érdeklődési körét, ugyanakkor változatos munkát akart végezni a jövőben. A rendőrség anyagi és munkalehetőség szempontjából biztos pontnak, és jó választásnak tűnt. A többszörös túljelentkezés ellenére Viktóriának sikerült átmennie a fizikai, az orvosi és műveltségi felvételin. A képzés nem volt egyszerű, de személyiségére és fizikai erőnlétére pozitív hatással volt, rendet és fegyelmet tanult. A gyakorlatokon a férfiak szintjén teljesített, még ha többször is kellett bizonyítania a kételkedő kiképzőknél. Viktória a gimnáziumban elsajátított színészi képességeit a rendőr szakmában jól tudja kamatoztatni. Ahogy ő fogalmazott, munka közben is szerepet játszik, a civil személyiségétől teljesen el kell vonkoztatnia. Munkája során érik nőként „inzultusok”, a férfiak megjegyzései mindennaposak. Viktória szerint a férfiak erőfölényén szellemi fölényrel tud felülkerekedni. A magánéletét teljesen elválasztja a munkájától. A határozott, kemény fellépés jellemző rá munka közben, a párkapcsolatában és a civil életben érzékeny, nőies, de ugyan úgy határozott is tud lenni. Kollégái rendszeresen bókolnak neki, de megtanulta kezelni a helyzetet. Szereti, ha munkahelyén is *nőként kezelik*, a férfiak fizikai erőfölényét elismeri, nem hisz a különbségeket figyelmen kívül hagyó egyenlő bánásmódban. Negatív, és pozitív hatások egyaránt érik, de kitartásával és határozottságával nőként is megállja helyét a szakmában.

9.8. Veronika, mérnökhallgató

Veronika, 23 éves, gépészmérnöknek tanul a fővárosban, az egyetem mellett dolgozik. Veronika egy kisvárosban nőtt fel, a nála 4 évvel fiatalabb húgával együtt. 17 éves volt, amikor szülei elváltak, édesapjával semleges kapcsolata volt, édesanyjával viszont jó a

viszonyuk. Már az általános iskolában kitűntek képességei, a matematika és a számok világa már ekkor közel állt Veronikához. Versenyekre, szakkörökre járt, és az édesanyjával is gyakorolt, hogy minél jobb eredményeket érjen el. Hetedik osztályos korában ment gimnáziumban, ahol nem fektettek elég hangsúlyt a versenyre való felkészítésre. Veronika nem tartotta jó osztályközösségnek a középiskolás csoportját, kevés fiú osztálytársa volt, és a tizedik osztálytól kezdve csak lányok maradtak. 14 éves korában tudatosult benne, hogy jobban érzi magát fiúk társaságában. A gimnáziumi lányközösségben nem mindig érezte jól magát, a *kibeszélésekkel* és *félremagyarázásokkal* szemben a nyílt véleményvállalást többre értékelte. Vera már általános iskolás korától kezdve zenélt, furulyázott, majd fuvolázott. Ennek köszönhetően bekerült egy zenekarba, így egy új társaságba is, ahol a fiúkkal is megtalálta a közös hangot. Mikor a pályaválasztásra került sor, Veronika tudta, hogy képességeiből és érdeklődéséből kifolyólag, természettudományos pályán szeretne elhelyezkedni. Döntésében meghatározó tényező volt, hogy édesanyja is gépészmérnöki végzettséggel rendelkezik, és magas kereseti lehetőség. Az akkori párja igyekezett lebeszélni a fővárosi iskoláról, ahol komoly követelményrendszernek kell megfelelni, de végül a gépészmérnöki szak mellett döntött, és felkerült Budapestre. Az egyetem mellett Vera dolgozni kezdett, diákmunkákat vállalt, hogy biztosítani tudja a megélhetését. A munkát és az egyetemet nehezen tudta összeegyeztetni, romlott a tanulmányi átlaga, és a kollégiumból is elküldték. Az egyetemen kezdetben csak fiúkkal barátkozott, évek teltek el, mire lányokat is megismert. A szakirányon összesen hatvan fő tanul, ahol a lányok száma körülbelül tíz. Kezdetben tettek kétértelmű megjegyzéseket rá a fiúk, de az egyetemen és a munkahelyén is, aki ismeri, az tudja, hogy ezt jobb elkerülni. Veronika jobban érzi magát fiúk társaságában, elmondása szerint ott nincs *csacsogás*, *lelkizés*, se *játszmák*. A szaktársai részéről is kölcsönös az elfogadás, segítőkészek és befogták Veronikát a közösségbe. Ugyanakkor az oktatók részéről nem mindig pozitívak a visszajelzések. Több olyan eset is volt, amikor a neve miatt érezte magát hátrányos helyzetben adatközlőm. Például egyik oktatója nyíltan közölte vele: „*Magából aztán nem lesz mérnök.*”. A másik eset az volt, amikor a konzulense, a szoknya-dekoltázs párosítást javasolta, ami hozzájárulhat a vizsgán való sikeréhez. Veronika szerint teljes mértékben emberfüggő, hogy hogyan viszonyulnak hozzá a férfias pályán. Jelenlegi munkahelyén, a multinacionális környezetben nem érzi hátrányos megkülönböztetésnek jelét, ami szerinte az etikai szabályokkal magyarázható. A szakmájában is elismerik a cégnél.

9.9. *Dorina, katonanő*

Dorina, 21 éves, katonai kiképzésen vesz részt jelenleg is. Adatközlőm Heves megyében nőtt fel, 15 éves volt, amikor szülei elváltak. Édesapjával nem ápolt harmonikus kapcsolatot, de mindig is bizonyítani szeretne neki, hogy végig tudja vinni elhatározásait. Gyerekkorában szeretett babázni, *lányos dolgokat csinálni*, de az óvodában inkább a fiúkkal játszott. Tizenévesen több életpályát is elképzelt magának, a táncosnőtől kezdődően az igazságügyi orvos szakértőig. Elszántan ált hozzá az orvosi karrierhez, hiszen boncolásra is járt, de a több éves tanulás igénye miatt feladta terveit. Tizenévesen bekerült egy fiú társaságba, ahol nem kellett hallgatni a lányok *hisztériáit*. A gimnázium utolsó éveiben, bűnügyi nyomozó szakirányra készült, ami miatt a szemét is megműtette. De hamar rájött, hogy ezek az egyetemi órák nem neki valók. Az interneten keresgélve talált rá a hadtudományi kar, katonai vezetői szakára, ami elnyerte a tetszését, hiszen a tanulás mellett, a fizikai kiképzés is a képzés része. Egy főhadnaggal, és a képzésben résztvevőkkel is sikerült beszélnie, aki megpróbálta lebeszélni a szakról Dorinát, mert szerintük nőként nem állta volna meg a helyét. Dorina terveit a sikertelen felvételi hiúsította meg, de ennek ellenére kitartott célja mellett, és megfogadta, hogy megszerzi a hadnagy címet. Első lépésként jelentkezett egy katonai toborzóba, szinte azonnal értesítették, hogy részt vehet a kiképzésen. A fizikai kiképzés megterhelő volt, hogy lesérülve, betegen érkezett haza, de mindig várta a folytatást. Dorina szerencsésnek tartja magát, hiszen olyan felettese van, aki biztatja, ha fogytán van az energiája. Interjúalanyom pár hónapja kezdte a kiképzést, még negatívumok nem érték, katonatársainak 90 százaléka is elfogadta a lányokat a csoportban. Elmondása szerint van egy-két társa, akit zavar, ha tőlük jobban teljesít egy feladatot. Dorinának már pár hónap alatt sikerült bebizonyítani, hogy megállja helyét a férfias terepen. Körülbelül a száz fiú mellett kilenc lány kezdte el a kiképzés, de pár hét után ketten feladni kényszerültek, mivel lelkileg és fizikailag sem bírták a leterhelést.

9.10. *Hagyományos értékek: nőies és férfias tulajdonságok*

Az interjúkból arra következtettem, hogy az adatközlők a hagyományos értékrendeket ismerik, szocializációjuk során elsajátítottak ugyan úgy, mint a magyar társadalom tagjainak többsége. Miután felvázoltam nekik, milyen témán dolgozom, élettörténetüket a női és férfi tulajdonságokhoz mérten mesélték el. Többen kiemelték,

hogy mit tartanak nőies viselkedésnek és mit férfiasnak, tehát tudatosan reflektálnak a nemi szerepük egyes elemeire, ami elüt az átlagos magatartástól.

Például Hajnalka többször is hangsúlyozta, hogy fiúsabb volt, és kevesebbet sírt, mint a lányok, ezzel is arra utalva, hogy férfiasnak tartott tulajdonságai is vannak. Ágnes az élettörténetét egy szembeállításal indította: *„Szeretem a rózsaszínt, a magas sarkú cipőket, a mini-ruhákat, a táncot, a cicákat, a női magazinokat lapozgatni, sütni, főzni, vásárolni. Szeretem a sört, az autókat, legfőképpen a Formal-et, meccset nézni, számítógépes játékokkal hajnalig játszani, tudni mi az a console, lagg, frag, FPS.”* Ebben az idézetben is felfedezhető a különböző tulajdonságok besorolása, a nőies és férfias kategóriákba.

Ágnes elmondása szerint, nem gondolkozott ezen a jelenségen, csak miután felkértem az interjúra, amiből kiderül, hogy a hagyományos értelemben vett nőies és férfias minták közé pozicionálja magát. Ugyanakkor egyfajta kényszerként élte meg a nőies ruhákat és viselkedési formák elsajátítását. *„10 évesen íratlak be szüleim egy művészetoktatási intézménybe, ahol heti kétszer társastáncot és egyszer néptáncot tanultam. Mint tudjuk mindkettő páros tánc, így rá voltam kényszerülve a női szerep eljátszására.”* Ez az este jól mutatja, a társadalmi kategorizálást, a női szerepek konstrukcióját és a velük járó megfelelési kényszert. Sokszor észrevétlenül is engedünk a társadalmi normáknak, ahelyett, hogy egy egyéni identitásunkat kezelni prioritásként.

9.11. Sztereotípiák

Az interjúkban saját magukat pozicionálták a férfias és nőies értékek skáláján, de az interjúalanyok közül többen is hoztak arra példát, a legtöbb esetben negatív tartalmú eseteket, amikor munkájuk, tanulmányaik során be kategorizálják őket. Vagy is személyiségük és képességük ismerete nélkül, nemük szerint, nőiesnek vélt tulajdonságokat és képességeket társítottak hozzájuk. Az interjúalanyok sokszor szembesülnek a nemi sztereotípiákkal, ami a női identitás bizonyos számú szerepre és viselkedési mintára való leegyszerűsítését jelenti.⁴⁴

Veronika műszaki egyetemen szerzett tapasztalatai kitűnően példázzák a sztereotip magatartást: *„...záróvizsga előtt egy-két héttel, találkoztam a konzulensemme, aki annyit tudott hozzátenni, hogy ne izguljak menni fog, szépen ki kell öltözni, mini szoknya-dekoltázs. Én pedig köpni-nyelni nem tudtam, hogy ez most ennyire egyszerűnek néz, hogy*

⁴⁴ CEFA asbl (2009): Qu'est-ce qu'un stéréotype appliqué au genre ? *Analyse* N° 9.

e nélkül nem mennék át...” Veronika esete egy mindennapos sztereotípiára mutat rá, ami a nők többségével megesik, ha megmérettetés előtt áll, legyen az vizsga, felvételi, vagy állásinterjú. Az említett konzulens a „tanácsával” arra utalt, hogy a szoknya-dekoltázs párosítás csökkentheti a hátrányos helyzetét férfi szaktársaival szemben, vagy is a külső megjelenésével akár javíthat a vizsgaeredményén. Ez a megjegyzés magában hordozza a nők hátrányos helyzetének elismerését, illetve konzerválását. A sztereotípiák miatt sokan hajlamosak azt feltételezni, hogy a nőknek nincs műszaki érzékük, vagy nem rendelkeznek mérnöki tulajdonságokkal, így a női adottságnak vélt, csinos, elegáns megjelenésük segítségével sikerülhet javítani (vagy rontani) a vizsgaeredményeiket.

Második példaként Dorina esetét hoznám fel, amit az alábbi módon mesélt el nekem: *„...elkezdtem beszélgetni egy másodéves sráccal, és egy főhadnaggyal, aki, amikor meghallotta, hogy engem a katonai vezetői alapszak érdekel, annyit mondott: Ne, mert nő vagy! Akkor döntöttem el, hogy de, nekem ez kell, ezt szeretném csinálni és egy óra alatt sikerült is meggyőzőnöm, hogy ott a helyem.”* Egyrészt ezen eset is jól tükrözi a nőkkel szemben felállított sztereotípiákat, hiszen mikor Dorina elmondta, hogy katonának készül, a nemére hivatkozva próbálták lebeszélni elhatározásáról, hiszen gyenge nőként nehezen állná meg a helyét a férfiak között. Másrészt, amikor már volt lehetősége Dorinának beszélni a céljairól és képességeiről, saját identitásának világába betekintést nyújtania, akkor már sikerült meggyőzni hallgatóságát, és ugyanakkor megtörni a vele szemben felállított sztereotípiákra alapozott előítéleteket.

A nők gyakran szembesülnek a nemi sztereotípiákkal a mindennapok során a magánéletben, de a munkahelyen és az oktatási rendszeren belül nehezen, vagy nem tudnak ellenük fellépni. Nem mindig kapnak lehetőséget a bizonyításra, ha igen újra és újra bizonyítaniuk kell, hogy képesek akár férfias munkát is végezni. A nemi alapon történő kategorizálás feloldására a megoldás, ha a nők saját identitásuk alapján cselekszenek, majd bizonyítanak, végül megcáfolják azokat, és nem idomulnak a behatárolt szerepekhez.

9.12. Szocializáció

Az egyén életében a szocializáció meghatározó folyamata a nemi szerepek eltanulásában és a nemi identitás alakulását is befolyásolja. Az egyéni tulajdonságok mellett az interjúalanyok érdeklődési körének kialakulásában nagy szerepet játszott a

közvetlen környezet, az első szocializációs közeg, a család, a család egy-egy tagja, akire mintaként tekinthettek pályaválasztásuk során.

Ágnes és Vera esetében a szülők foglalkozása megegyezik a választott pályájukkal, mindketten mérnököknek tanultak tovább. Hajnalka és Viktória gyerekkorában pedig a fiúkkal való közös nevelkedés, a fiú rokonok és a testvérek voltak hatással rájuk. Az mindegyik interjúalanyomra igaz, hogy közvetlen környezetükből kaptak megerősítést és biztatást, ami sokat segített abban, hogy a számukra megfelelő pályát válasszák.

A család mellett a kortárs csoportok és a párkapcsolati tapasztalatok is befolyásolják az egyént döntéseiben. Például Hajnalka pálya-, és munkaválasztását párkapcsolatai is befolyásolták: *„Dáviddal három évig voltunk együtt, hegesztő volt a szakmája. Ő mutatta meg először, hogy mi is ez, néha hegesztettem is vele. Emlékszem akkor hegesztettem először, de nem utoljára. Vele sok mindent átéltem, amin most megyek keresztül jelenleg, főleg a munkahelykeresést. Láttam, hogy mennyi pénz van ebben a szakmában, a hegesztéssel jól lehet keresni, én meg nem akartam csóró lenni.”*

9.13. A nemi és a szakmai identitás

A dolgozatom előző fejezetében már vázoltam a mai magyarországi helyzetet a nemek szempontjából, ami alapján elmondható, hogy egyszerre vannak jelen a hagyományos, és modern értékek is a társadalomban. Erre a kettőségre az interjúalanyaim történeteiből is következtethetünk.

Akik a magánéletükbe is betekintést engedtek, azokról elmondható, hogy szakmájukon kívül, a párkapcsolataikban is a főleg hagyományos értékeket követik. Például Ágnes a táncban azonosul a tradicionális nő szereppel, Viktória a magánéletében a *nőies* tulajdonságokat vallja magáénak. Ugyanakkor az mindegyik interjúalanyomra igaz, hogy a szakmájukban, a munkájuk során főként a férfiasnak tartott tulajdonságokkal azonosulnak.

Tóth Eszter Zsófia a Kádár leányai című könyvében említést tesz a „munkahelyi nemről” és a „magánnemről”. A férfias foglalkozást választott nők idomulnak férfi munkatársaikhoz, beszédstílusukban, bizonyos esetekben az öltözködési stílusukban is. Az otthoni környezetükben viszont magánnemük szerint viselkednek, amiben főként a női

tulajdonságok fedezhetőek fel.⁴⁵ Ez az elmélet érvényes azon nők többségére, akik férfias területen dolgoznak.

Viktória a színészet és a munkája között vont párhuzamot, ami bizonyítja, hogy a munkahelyen szerepeket játszik, a civil életben megváltozik a viselkedése. A munkahelyi és magánemlékezet szintén Viktória példája tükrözi: *„Én személy szerint próbálok a munkámból a magánéletbe a legkevesebbet átvinni, próbálok kettéválasztani a két dolgot, úgyhogy én mindig azt mondom, hogy én, ahogy kilépek az ajtón, és leteszem az egyenruhámat velem ne bánjanak rendőrként.”* Persze vannak olyan tulajdonságok, amelyek élete mindkét területén jelen van, Ő maga a határozottságát emelte ki, hiszen a magánéletében is ugyan olyan határozott a fellépése, mint rendőrként a munkahelyén.

A kettős magatartás persze egyénfüggő is, de a férfias munkát végző nőknél nagyobb különbségek érzékelhetők a munkahelyi viselkedésben, illetve az otthoni, magán környezetben kialakult magatartásmódok között, amik a hagyományos értelemben vett férfias nőies tulajdonságokhoz kötik.

10. Konklúzió, összegzés

*„Ha a gender sztereotípiákkal szakítva mutatjuk be a nemeket az óvodától az általános iskolai tankönyveken keresztül a reklámokig, akkor jelentősen hozzájárulhatunk a két nemre szabott társadalmi elvárások kiegyenlítődéséhez, és így az egyén könnyebben kibontakoztathatja törekvéseit, mert biológiai neméhez nem kapcsolódnak majd tabuk, elérhetetlennek tűnő vágyak, amikor a pályaválasztásáról gondolkodik. Fiúk is választhatnak megbélyegzés nélkül gyermekneveléssel, gondozással összefüggő pályákat, és lányok is meg merik majd célozni bátran az informatikus vagy a politikusi életpályáját, ha éppen ahhoz van affinitásuk,”*⁴⁶ - mutat rá Szekeres Valéria a társadalmi intézmények által közvetített nemi sztereotípiák meglétére, és a hagyományos intézményrendszerek átalakításának igényére.

Valójában ahhoz, hogy a jelenlegi hagyományos szerepfelfogások változzanak, Magyarországon a szocializáció első lépcsőin kell érdembeli változást elérni. A családon belül a szülőknek, a gyerekek nevelése során figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy nemi sztereotípiáktól mentes értékeket adják át a következő generációnak. Hiszen a társadalmi konvenciók és a sztereotípiák egyfajta kettős létbe kényszerítik a magyar társadalom

⁴⁵ Tóth Eszter Zsófia (2010): III. Nők férfias terepeken és férfifoglalkozásokban. Nők a szocialista időkben, *Kádár lányai*, Nyitott Könyvműhely Kiadó KFT, Budapest, 63.

⁴⁶ Szekeres Valéria (2011): Előítélet, vagy jólét és termékenység. *Népszabadság*

tagjait, a hagyományos és modern értékek közepette, és korlátozhatják a szakmai-, vagy magánélet szabad megválasztását. Ugyanakkor az intézményeknek, óvodáknak, és iskoláknak is új pedagógiai szemléletet kell alkalmazniuk, amin az adott rendszer politikai vezetői és diskurzusa változtathat.

A konzervatív politikai diskurzus és a média konzerváló szerepe sem elhanyagolható, ha a nemi sztereotípiákról, és az általuk fenntartott, ezen sztereotípiákon alapuló női-férfi szerepekről van szó. Magyarországon, ha felmerül az újfajta nevelés és oktatás kérdése, részben a konzervatív média és a politika hatására, a társadalom többsége elutasítóan reagálnak, abszurdumnak tartják. Nem egy homogenizációs folyamatról van szó, nem is a nemek közötti határok elmosásáról, és egy egységes nem kialakításáról. Olyan pedagógia stratégiáról, ami nem különíti el a fiú és lány gyerekeket szerepük szerint, hagyja kibontakozni az egyéniségüket és nem „erőlteti” az egyénre a társadalmi konstrukciókat, szabad utat enged a lányoknak a lövöldözős játékok kipróbálásában, a fiúktól sem veszik el a babát, vagy a főzőedény készletet. Nem hangzik el az óvodában: „Neked ezt nem illik, az a fiúk, vagy a lányok dolga.”

A magyar többségi értelmezésben ez nevelési forma úgy jelenik meg, mintha nemi identitászavaros, urambocsá homoszexuális egyéneket nevelne a gyerekekből. Ezen megállapítás szintén téves, hiszen csak a merev kategóriák megszüntetéséről, az éles határvonalak elhomályosításáról van szó, a nemi identitás szabad, és önálló felépítését célzó, nemi egyenlőség megteremtéséről. A hagyományos nemi szerepek fenntartják és újratermelik a nemek közti egyenlőtlenségeket, amelyek többnyire a nőket érintik hátrányosan, legitimálják a nők másodlagos, alárendelt szerepét. A pedagógusok képzésében nem fordítanak kellő hangsúlyt sem a multikulturális nevelésre, sem a nemi szocializáció témájára, így nehezen lehet elősegíteni a különböző kultúrákból származó gyerekek óvodai együtt-nevelését, a nemi sztereotípiák felszámolását, illetve kialakítani egy együttműködőbb szemléletmódot és viselkedésmintákat.

Az Európai Unió Oktatási Információs Hálózata jelentésében elmarasztalta Magyarországot, amiért az oktatás területén semmit sem tesz a nemek közti egyenlőség megteremtése érdekében. Az ENSZ is kifogásolta, hogy Magyarország nem tesz eleget a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés felszámolásáért az oktatás területén és szerinte a magyar kormány feladata lenne, hogy az oktatási rendszer segítségével előmozdítsa a nemek közötti egyenlőséget, többek között a nők és férfiak egyenlőségét

korlátozó sztereotípiák visszaszorításával.⁴⁷ Nagy valószínűséggel elmondható, hogy ez az új szemléletmód, amit a norvégok már évtizedekkel ezelőtt bevezetettek. Részben a nemek egyenlőségének biztosítására való törekvés is hozzájárult (például az egyenjogúsági törvény) ahhoz, hogy Izlanddal az élen vezetik az ENSZ Életkörülmények Fejlettségi Indexének listáját.⁴⁸

A politikai döntések hatással vannak a társadalomra, a politikai vezetők és tanácsadók döntenek az irányvonalokról, amik a társadalmi intézmények kialakítását meghatározzák. Ezáltal az elsődleges, és a másodlagos szocializációs közeg is változik, ami a nemi identitása kialakulásának legfontosabb színtere.

A másik fontos elem a nemi sztereotípiák leépítésében az egyéni szemléletváltás. Ha tudatosulnak bennünk, hogy a nemi sztereotípiák milyen nehézségeket okoznak a társadalmi lét során a nőknek, akkor tudatosan tehetünk ellenük, gyermekeinket nem a hagyományos szerepek szerint neveljük. Itt kiemelném interjúalanyaimat, azokat a nőket, akik kellő motiváció révén bizonyítottak, és pályafutásuk során még több alkalommal szeretnék megmutatni a társadalomnak, hogy a leegyszerűsített kategorizálás már nem állja meg helyét Magyarországon. A létező sztereotípiák ellenére is vállalták, hogy a férfiak szereptárából kölcsönöznek, így megcáfolva azokat. Ha munkahelyükön, vagy az egyetemen sikerült bizonyítaniuk, hogy képesek ugyan azt a munkát elvégezni, mint férfi társaik, és környezetükkel is sikerül elfogadtatni magukat, akkor jó esély van arra, hogy változást értek el a nemi szerepek terén. Remélhetőleg az utánuk következő generációnak már könnyebb lesz elhelyezkedni ugyanabban a környezetben. Például, ha egy cég mérnöknőket vagy minősített hegesztőnőket már alkalmazott, (és férfi kollégáikkal azonos szinten teljesítettek) akkor nagy esély van arra, hogy a következő női munkavállalókat előítéletek nélkül fogadja. Ez az elfogadás mind a munkavállaló és a munkaadó helyzetét is megkönnyítené, elkerülve a diszkriminatív helyzeteket, és egy lépéssel közelebb kerülne a társadalom is a nemek közti esélyegyenlőség megteremtéséhez.

A dolgozatom célja ugyanakkor az is, hogy a férfias munkát végző nők munkaerőpiaci helyzetének és nemi identitásuk kialakulásának tényezőivel rámutassak egy tágabb, társadalmi szinten értelmezett problémára. A nők alárendelt helyzetére, a második nem szerepére, ami meghatározza a nők és férfiak életpályáját egyaránt, felosztva a domináns és alárendelt szerepeket. A hagyományos nemi szerepekről azonban kiderült, hogy nem

⁴⁷ Rédai Dorottya (2010): Veszélyes ideológiák az óvodában? Közoktatás, *Eduline*

⁴⁸ Nemez közötti egyenlőség. Esélyegyenlőség, Társadalom, Norvégiáról, *Norvégia hivatalos honlapja Magyarországon*

genetikailag kódoltak, hanem a patriarchális társadalom termékei. Funkciójuk, hogy megerősítsék azt a szociális egyenlőtlenséget, amelyre épülnek. Az egyenjogúság ellenzői mindig a "természetes nemi különbségekre" hivatkoznak, hogy férfikiváltságukat fenntarthassák, a nőket pedig a magánéletben és a közéletben egyaránt alárendelt helyzetbe szorítsák.⁴⁹

Az egyenlőtlenségek felszámolását a magánszférában kell kezdeni, a hatalmi viszonyok megszüntetésével és az alárendelt szerepek elutasításával. Ha a magánszférában már sikerül átalakítani a hatalmi viszonyokat egy együttműködésen alapuló partneri kapcsolattá, akkor az a munkaerőpiacra is hatással lenne. Dolgozatomat Sylviane Agacinski a *Nemek politikája* c. könyvében megfogalmazott javaslattal zárnám: Első lépésként a nők otthoni kizsákmányolását kell megszüntetni, és értéknek kell tekinteni a házimunkát. Erre a megoldás pedig az, hogy a nőkhez hasonlóan a férfiak is kiveszik a részüket a házimunkából és a gyereknevelésből, mint ahogy a nők férfiként dolgoznak.⁵⁰

⁴⁹ Dr. Szilágyi Vilmos (2010);, I. Bevezetés: A nemek viszonyának problematikája. *A nemek viszonyának jövője* (a magánéletben és közéletben), Részletek, Háttér kiadó

⁵⁰ Sylviane Agacinski (2001): . L'universel masculin. *Politique des sexes*, Seuil, Paris, 107-119.

Felhasznált irodalom:

- Anthony Giddens (2008): *Szociológia*, Budapest
<http://hu.scribd.com/doc/51329288/Anthony-Giddens-Szociologia> (2012.10.11. 13:10)
- Bozóki A. - Sükösd M. (1991): A "nőiség" mint felforgatás: a feminizmus és az anarchista szellemiség, Utószó, *Anarchizmus*, (Modern ideológiák) Századvég Kiadó, Budapest, <http://mek.oszk.hu/02000/02003/html/nter1881.htm> (2012.11.03. 11:55)
- D. László Ágnes (2010): A szüfrazettek. VII. EMANCIPÁCIÓ (20. század), Az európai nők története (Tanulmány), D. László Ágnes blogja, <http://agnesdlaszlo.wordpress.com/2010/07/13/a-nok-tortenete-tanulmany-3/>(2012.11.02. 12:03)
- D. László Ágnes (2010): Munkajogi szabályok. VI. A FRANCIA FORRADALOMTÓL AZ IPARI FORRADALOMIG (18.-19. század), *Az európai nők története* (Tanulmány), D. László Ágnes blogja, <http://agnesdlaszlo.wordpress.com/2010/07/13/a-nok-tortenete-tanulmany-3/>(2012.11.02. 12:03)
- Dr. Szilágyi Vilmos (2010):, I. Bevezetés: A nemek viszonyának problematikája. A *nemek viszonyának jövője* (a magánéletben és közéletben), Részletek, Háttér kiadó, <http://www.szexualpszichologia.hu/nemekviszonya.html> (2012.11.06. 24:01)
- Fényes Hajnalka (2010): Előnyök az oktatásban, hátrányok a munkaerőpiacon. *Educatio folyóirat*, 2010/IV szám, http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=82 (2012.10.30. 22:10)
- Geambasu Réka (2004): Társadalmi nem és posztszocialista társadalmi változások. *Erdélyi társadalom*, Mezőny, 2. évfolyam 1. szám, http://erdelyitarsadalom.adatbank.transindex.ro/pdfdok/et3_tanulmany_3_1.pdf (2012.10.05. 14:22)
- Jack Doyle (2009): Rosie The Riveter, 1942-1945, *PopHistoryDig.com*, <http://www.pophistorydig.com/?tag=we-can-do-it-poster> (2012.11.02. 11:02)
- John T. Jost, Christopher M. Federico, and Jaime L. Napier (2009): *Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities*. Annu. Rev. Psychol. 60:307-37. 2009.http://www.psych.nyu.edu/jost/Political%20Ideology__Its%20structure,%20functions,%20and%20elective%20a.pdf (2012.11.23 22:10)
- Kissné Dr. Novák Éva (2010): Nők felsőfokon: női oktatók aránya az egyetemen, az üvegplafon tükrében. <http://www.nokert.hu/index.php/tudatossagnoeveles/munkajog/701-nk-felsfokon>
- Kovács Éva (2006): Interjú módszerek és technikák, 5. előadás az adatfelvétel módszerei, Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban, *Szabaddbolcsészet*, http://mmi.elte.hu/szabaddbolcseszett/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=835&tip=0 (2012.11.04. 11:22)

- Lévai Katalin (2000): Miért nincs Magyarországon feminizmus? *A nő szerint a világ*, Osiris, Budapest
- Magyari-Vincze Enikő (2006): *Feminista Antropológia elvek és gyakorlatok között*. Desire Alapítvány kiadó, Kolozsvár
- Margit Patrícia (2002): A nők reprezentációja. *Médiakutató*, Kisebbségi rovat, http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_03_osz/06_a_nok_reprezentacioja (2012.11.23. 20:11)
- Matalin Dóra (2011): Egyenlőség akkor és most– Csak bögetik Kovács Katit a magnóban. Kádár leányai, *Népszabadság*, http://nol.hu/belfold/20110122-kadar_leanyai (2012.11.03. 22:30)
- Nagy Beáta (1997): Karrier nő módra. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI, Adatbank, Női adattár, <http://www.tarki.hu/adatbank-h/nok/szerepvalt/nagybea97.html> (2012.11.02. 16:53)
- Názer Ádám (2007): Harc a női jogokért. Szüfrazsettek, A 20. századi nő, *Rubiconline*, 2007/8. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/harc_a_noi_jogokert_szufrazsettek/ (2012.11.02. 13:34)
- Paul Rabinow (1984): Truth and Method. Truth and Power. Part I, *The Foucault reader*, Pantheon Books, New York
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (2011): Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI, Női Adattár http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-942/publikaciok/tpubl_a_942.pdf (2012.11.01. 22:48)
- Pongrácz Tiborné (2005): Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI, Adatbank, Női Adattár, <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a966.pdf> (2012.11.02. 22:46)
- Pukánszky Béla (2007): Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után. Társadalmi nemek, Tanulmányok, *Educatio folyóirat*, 2007/IV. szám, 555-558.old. http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=67 (2012.11.04.15:11)
- Ranschburg Jenő (1998): Szerepek és Tulajdonságok. III. fejezet, *A nő és a férfi*, Cser, Budapest, 65-68.old.
- Rédai Dorottya (2010): Veszélyes ideológiák az óvodában? Közoktatás, *Eduline*, http://eduline.hu/kozoktatas/2010/8/31/20100830_gender_nemi_sztereotypeiak_ovo (2012.11.05. 12:49)
- Ruth Tudor (2000): Áttekintés a XX. századi nők történetéről: történeti erők, történeti fejlemények és eseménysorok, II. A XX. SZÁZADI NŐK TÖRTÉNETE – XX. SZÁZADI NŐTÖRTÉNET, *Nők a XX. században*, Tanári kézikönyv osztálytermi felhasználásra, Európa Tanács, <http://www.altusoft.com/history/ruthtudor/2.html> (2012.11.02. 22:34)

- Simone de Beauvoir (1947): *Le deuxième sexe* (extraits), Gallimard, Paris, <http://fr.scribd.com/doc/8320520/Le-deuxieme-sexe-extraits-Simone-de-Beauvoir>
- Slachta Krisztina: Kádár-korszak, társadalmi átalakulás a Kádár-korszakban (1956-1989), *Árkádia*, http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/kadar_korszak (2012.11.03. 16:07)
- Sylviane Agacinski (2001): *L'universel masculin. Politique des sexes*, Seuil, Paris
- Szabó Elvira (2012): Bennünk szunnyadó sztereotípiák. *Mindennapok*, Online pszichológia, <http://www.onlinepszichologia.hu/mindennapok/bennunk-szunnyado-sztereotipiak> (2012.11.28. 21:46)
- Szekres Valéria (2011): Előítélet, vagy jólét és termékenység. *Népszabadság*, http://nol.hu/lap/forum/20100812-elotelet_vagy_jolet_es_termekenység (2012.11.05. 22:14)
- Tóth Eszter Zsófia (2009): A traktoroslánytól a buszvezetőnőig. Nők férfifoglalkozásokban a szocializmus kori Magyarországon, *Nő történelem, Ruboconline*, 2009/4. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_traktoroslanytol_a_buszvezetonoig_nok_ferfifoglalkozasokban_a_szocializmus_kori_magyarorszagon/ (2012.11.02. 12:04)
- Tóth Eszter Zsófia (2010): III. Nők férfias terepeken és férfifoglalkozásokban. Nők a szocialista időszakban, *Kádár lányai*, Nyitott Könyvműhely Kiadó KFT, Budapest
- Vámos Éva: A nők részvételének megteremtése a tudományban és technikában Magyarországon – recepciók sorozata, *A honi Kopernikusz-recepciótól a magyar Nobel-díjakig, Recepció és Kreativitás*, Nyitott magyar kultúra, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia, http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/6/609_belso.htm (2012.11.02. 22:06)

Források, dokumentumok:

- A gender mainstreaming elméletéről. I. fejezet, Nemre való tekintettel, *Kézikönyv a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség érvényesítésének elméletéről és gyakorlatáról*, E/004. számú Fejlesztési Partnerség Budapest, 2008. <http://www.berbarometer.hu/main/karrier/nok/Nemre-valo-vegleges.pdf> (2012.11.01. 23:02)
- A nadrag története. *Divattörténet*, Olvasóterem., <http://divattortenet.hu/bongeszde/olvasoterem.php?m=olvas.menu&p=olvaso/a-nadrag-tortenete3> (2012.08.12. 10:02)
- CEFA asbl (2009): Qu'est-ce qu'un stéréotype appliqué au genre ? *Analyse N° 9* <http://www.asblcefa.be/cefa/images/pdf/analyse09.pdf> (2012.11.10.15:42)
- Mit tesz az EU a nők és férfiak közötti esélyegyenlőségért? Nők és férfiak közötti esélyegyenlőség az Európai Unióban és Magyarországon, *Tudományos és Innovációs Dolgozók Szakszervezete*, <http://www.tudosz.hu/aktualis/egyenlo.html> (2012.11.03. 11:02)

- Nemez közötti egyenlőség. Esélyegyenlőség, Társadalom, Norvégiáról, *Norvégia hivatalos honlapja Magyarországon*, http://www.norvegia.hu/About_Norway/policy/Eselyegyenlseg/gender/ (2012.11.05. 09:37)
- Nemi sztereotípiák a foglalkoztatásban és megoldási lehetőségei, Nemzetközi példák, Karrier, *Bérbarométer.hu*, <http://www.berbarometer.hu/main/karrier/nemisztereo-1.pdf> (2012.10.30. 15:55)
- Nők emancipációja. *Kislexikon*, http://www.kislexikon.hu/nok_emancipacioja.html (2012.11.03. 12:03)
- Partiarchy. *International Encyclopedia of Social Sciences* (2008), <http://www.encyclopedia.com/topic/Patriarchy.aspx#1> (2012.11.30. 22:12)
- Shuvo Ghosh (2012): Gender role. *Medspace*, Definitions, <http://emedicine.medscape.com/article/917990-overview> (2012.10.11. 11:23)
- Sztereotípiák és etnokulturális sztereotípiák. *Szótár plurális társadalmaknak*, <http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=79> (2012.11.28. 22:40)

Mellékletek:

1. számú melléklet,

We can do it! Allposters.fr

http://www.allposters.fr/-sp/We-Can-Do-It-Rosie-the-Riveter-Affiches_i1750913_.htm
(2012.11.12. 11:02)